

радість – смуток

поет – ніім

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

ДО ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
(ЛЕКСИКА. ФРАЗЕОЛОГІЯ)

стріляний горобець

вогнем і мечем

“Заговори, щоб я тебе побачив” (Сократ)

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет філології
Кафедра української мови
Навчально-науковий центр українознавства

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до проведення уроків з української мови
(Лексика. Фразеологія)
для студентів 3-го курсу ОР бакалавр спеціальностей
“В11 Філологія В11.01 Українська мова і література”,
“А4 Середня освіта А4.01 Українська мова і література”

Івано-Франківськ
“НАІР”
2026

УДК 37.091.32:81.161.2]81`373`373.7(072)

Г81

Рекомендовано до друку методичною радою Факультету філології (протокол №4 від 27 лютого 2026 р.), вченою радою навчально-наукового центру українознавства (протокол №2 від 26 лютого 2026 р.) Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Рецензенти:

Струганець Л. В. – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та славістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Кузьма І. Т. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка.

Г 81 Методичні рекомендації до проведення уроків з української мови (Лексика. Фразеологія) для студентів Факультету філології спеціальностей “В11 Філологія В11.01 Українська мова і література”, “А4 Середня освіта А4.01 Українська мова і література” / Уклала Валентина Грещук. Івано-Франківськ: НАІР, 2026. 124 с.

ISBN 978-617-8768-23-2

УДК 37.091.32:81.161.2]81`373`373.7(072)

ISBN 978-617-8768-23-2

© Валентина Грещук, 2026 р.

© Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2026 р.

ЗМІСТ

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ	4
ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	5
Значення і завдання вивчення лексики та фразеології у закладах загальної середньої освіти	6
Принципи навчання лексики та фразеології.....	10
Методи та прийоми вивчення лексики і фразеології.....	12
Оцінювання мовних знань і вмінь здобувачів загальної середньої освіти	14
Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 5–11 профільних класів з української мови.....	16
Основні критерії оцінювання презентації.....	18
Основні критерії оцінювання твору	21
Види навчально-тренувальних вправ	30
Висновки.....	32
ДОДАТКИ	33
Додаток I. Тренувальні вправи (Лексика).....	33
Додаток II. Тренувальні вправи (Фразеологія)	36
Додаток III. Послідовність лексичного розбору	39
Додаток IV. Послідовність фразеологічного розбору	40
Додаток V. Тестові завдання (Лексика)	41
Додаток VI. Тестові завдання (Фразеологія)	45
Додаток VII. Конспекти уроків (Лексика)	49
Додаток VIII. Конспекти уроків (Фразеологія)	88
Додаток IX. Роздавальний матеріал (унаочнення)	115
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	121

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

З – зміст

ЗЗСО – заклади загальної середньої освіти

МО – мовне оформлення

напр. – наприклад

нар. твор. – народна творчість

с. – сторінка

та ін. – та інше, та інші

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Усвідомлення та сприйняття мови як системи, у якій слова, словосполучення та речення перебувають у тісних взаємозв'язках, сприятиме опануванню мови не лише як засобу спілкування, а й як найважливішого джерела формування інтелекту та духовно-емоційної сфери особистості. Вивчення взаємовідношень на лексичному та фразеологічному рівнях – одне із головних завдань учителя-словесника.

Методичні рекомендації до проведення занять із розділів “Лексикологія” та “Фразеологія” призначені для майбутніх вчителів-словесників з метою допомогти їм засвоїти весь спектр теоретично-методичного матеріалу з розділів “Лексикологія” та “Фразеологія” і посприяти ефективному проведенню уроків за цими темами. У світлі модернізації сучасної української освіти зростає потреба в оновленні змісту не тільки освітніх професійних програм, але й методів викладання української мови. Пропоновані методичні рекомендації допоможуть опанувати сучасні методи, прийоми та принципи, які необхідні для результативного викладу матеріалу вчителем та ефективного засвоєння його учнями. У методичних рекомендаціях висвітлено основні критерії оцінювання навчальних досягнень учнів, а також вимоги до оформлення презентації та оцінювання усного й письмового висловлювання. Розглянуто види навчально-тренувальних вправ, їх класифікацію, основні типи, акцентовано увагу на лексичному та фразеологічному розборах, які сприяють закріпленню учнями вивчених лексичних та фразеологічних понять.

У методичних рекомендаціях розміщені додатки, які охоплюють конспекти уроків, тренувальні вправи, тестові завдання з лексики та фразеології, схеми та зразки лексичного й фразеологічного аналізів, основну літературу, яка допоможе майбутнім учителям опанувати відповідну теорію до розділів, роздавальний матеріал (ілюстрація-завдання “Фразеологізми у ребусах”, схема “Джерела української фразеології”, “Синонімічний ряд” та ін.), який поданий не лише у вигляді опорних схем і таблиць, а й QR-кодів.

Значення і завдання вивчення лексики та фразеології у закладах загальної середньої освіти

Мова є одним із найважливіших суспільних явищ. Вона пов'язана з діяльністю людей, їх мисленням, духовним розвитком, культурою. За допомогою багатства мови зберігається та передається нащадкам досвід попередніх поколінь.

Одне з головних завдань вивчення української мови у ЗЗСО – допомогти учням вільно користуватися всіма багатствами виражальних засобів мови, ознайомити здобувачів освіти із лексико-семантичним значенням слова, базовими лексичними та фразеологічними поняттями.

Упродовж останніх десятиліть було здійснено визначення мети, змісту, методів навчання лексико-семантичної системи та формування в учнів навчально-мовних лексичних і фразеологічних умінь та навичок. Сьогодні особлива увага приділяється формуванню лексичної та комунікативної компетентностей здобувачів загальної середньої освіти на основі засвоєння визначених лексичних і фразеологічних понять, насамперед у процесі активної самостійної мовленнєвої діяльності – аналітичної (сприймання, аналіз тексту), синтетичної та творчої (створення власних висловлювань із доцільним, стилістично виправданим уживанням лексем і фразеологізмів).

Робота над лексикою та фразеологією у ЗЗСО проводиться у двох аспектах. З одного боку, відповідно до шкільної програми подаються наукові відомості з теми. Учні ознайомлюються зі словом та його значенням, із багатозначністю, прямим і переносним значенням, омонімами, синонімами, антонімами, фразеологізмами та джерелами їхнього походження тощо. Вони також одержують поняття про склад української лексики з погляду її походження та розвитку (запозичені слова, застарілі слова, неологізми), про використання лексем та фразем у різних сферах застосування мови (загальновживані слова, діалектизми, професіоналізми) тощо.

З іншого боку, на основі певного кола наукових знань із лексики та фразеології здійснюється систематична та цілеспрямована робота над збагаченням словника учнів і виробленням навичок свідомого, умілого користування словом. Зрозуміло, що чим багатший запас слів у людини, тим вищий рівень її загального розвитку, тим кращі в неї знання. У слові закріплені результати пізнавальної діяльності людини. Разом із словом до людини приходять знання про навколишній світ, розвивається мислення, забезпечується успішне спілкування між людьми. Від багатства активного словника залежать змістовність, яскравість і виразність усного та писемного мовлення.

Основна мета вивчення лексики та фразеології полягає у формуванні систематизації наукових знань про традиційні та інноваційні підходи щодо класифікації різних лексичних явищ, ознайомлення з лексичною та фразеологічною системою сучасної української мови, формування умінь і навичок використовувати лексичні та фразеологічні одиниці з урахуванням їх семантики, джерела походження, ознайомлення зі специфікою української фразеології, формування умінь і навичок доречно використовувати лексеми та фразеологізми у мовленні з урахуванням їхніх стилістичних параметрів і контексту.

Збагачення лексичного запасу та засобів фразеології – важливе завдання розвитку мовлення учнів. Здобувачі загальної середньої освіти повинні засвоїти поняття про слово, усвідомити можливі сфери використання тих чи інших лексичних одиниць, значення фразеологізмів, точність і доречність їх уживання, сформувані вміння виділяти функціонально-стилістичні особливості лексем і фразем, лексичні та фразеологічні мовленнєві вміння та навички, збагатити словниковий запас, спрямувати роботу з лексикою та фразеологією на удосконалення правописних і граматичних умінь та навичок, використати знання з лексики та фразеології для формування комунікативної компетентності. Учителі повинні якнайбільше уваги приділяти розвитку мовлення учнів, розширенню їхнього загального та мовного світогляду згідно з критеріями та принципами освітніх програм.

Вивчення курсу лексики та фразеології передбачає формування у здобувачів загальної середньої освіти таких **компетенцій**:

– *лінгвістичної* (усвідомлення таких понять як лексична одиниця, лексичне значення слова, фразеологізм, типи системного групування лексики та диференціацію лексики української мови за різними ознаками, стійкі словосполучення, фразеологічні єдності, зрощення, афоризм, прислів'я, приказка);

– *мовленнєвої* (передбачає знання норм вживання лексем та фразеологізмів, уміння розпізнати й усунути з власного мовлення лексичні помилки та калькування);

– *комунікативної* (полягає у формуванні вмінь правильно й доречно вживати лексичні та фразеологічні одиниці, здатності обирати їх для точного вираження змісту висловлювання, для розуміння основної думки тексту й образних засобів художнього мовлення);

– *лінгвокультурознавчої* (зумовлює сприйняття засобів фразеології та лексики як національно-культурного феномену, сприяє розвиткові словникового запасу, розширенню знань про взаємозв'язок розвитку мови, історії та культури народу);

– *соціолінгвістичної* (фразеологізми та лексичні одиниці постають лінгвістичними маркерами соціальних стосунків, етномовними універсаліями, мовними етичними формулами, що сформувалися на поняттєвому змісті та на основі їх передачі).

Основними **компетентностями**, яких набувають здобувачі загальної середньої освіти при вивченні дисципліни є здатність:

– пояснювати значення лексем та фразеологізмів;
– здійснювати лексичний та фразеологічний розбори;
– доречно вживати фразеологізми в монологічному та діалогічному мовленні;

– вміло послуговуватися тлумачними, фразеологічними, перекладними, синонімічними, антонімічними словниками та довідниками;

– розпізнавати багатозначність, пряме та переносне значення слів, їх уживання;

- визначати та вдало добирати лексичні та фразеологічні синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, архаїзми, історизми, неологізми та інші категорії;
- визначати стильову належність й емоційно-експресивне забарвлення лексичних одиниць та фразем;
- знаходити та аналізувати вияви системних явищ у лексиці;
- визначати належність тексту до того чи іншого функціонального стилю за його лексичними особливостями.

Етапи вивчення розділу “Лексика та Фразеологія” у шкільному курсі	
Пропедевтичний	1–4 класи
Етап систематичного вивчення, розгляд лексичних та фразеологічних явищ	5–6 класи
Вивчення лексики та фразеології при опрацюванні матеріалів інших розділів (синтаксис тощо)	5–11 класи
Функціонально-стилістичний етап	10–11(12) класи

Принципи навчання лексики та фразеології

Вивчення лексики та фразеології сучасної української мови ґрунтується на таких принципах:

- позамовному;
- лексико-граматичному;
- семантичному;
- діахронічному.

Позамовний принцип вивчення лексики та фразеології вимагає зіставлення слів з тими реаліями, які вони називають. На цьому принципі ґрунтується визначення лексичних та фразеологічних понять, види наочності. Наприклад, малюнки в підручниках з підписами чи без них з успіхом використовуються вчителем для з'ясування суті лексичних понять. Учні шукають шлях до слова через його предметне зображення, характеризуючи малюнки без підписів, а при аналізі малюнків із підписами – від слова до предмета чи явища, зображеного на малюнку.

Лексико-граматичний принцип ґрунтується на зіставленні лексичного та граматичного значень слів і допомагає в роботі над словом із абстрактним значенням. Наприклад, розрізнення омонімів *мила* (прикметник) і *мила* (дієслово минулого часу) відбувається не тільки за лексичними значеннями, але й за їх граматичними ознаками. Граматичні ознаки слів є важливим структурним елементом визначення лексичних та фразеологічних понять. Цей принцип сприяє здійсненню взаємозв'язку лексики та фразеології з граматиною.

Семантичний принцип використовується при вивченні багатозначних слів, а також лексем і фразем серед синонімів, омонімів, антонімів. Слово, вступаючи в різні семантичні зв'язки з іншими словами, утворює лексичну парадигму. Для того щоб з'ясувати значення того чи іншого члена цієї парадигми, слова зіставляються на основі семантичного принципу, який реалізується за допомогою методу спостереження над лексичним значенням слів.

Взаємозв'язок слова з історією народу виражається у з'ясуванні його етимології. Розкриття цього взаємозв'язку досягається за рахунок

діахронічного принципу, який допомагає формувати в учнів правильне розуміння становлення словника та мови в цілому як явищ, зумовлених історією розвитку суспільства. Історичні зміни в житті народу викликають певні зміни в словниковому складі мови. Діахронічний принцип зумовлює вивчення застарілих слів і неологізмів, лексичних понять, пов'язаних із походженням і розвитком словникового складу мови.

Кожен із цих принципів забезпечує багатогранну роботу над словом як на уроках української мови, так і на уроках з інших предметів, адже учні не завершують опанування мови тоді, коли вивчають безпосередньо предмет “Українська мова”. Кожен здобувач загальної середньої освіти самостійно вивчає та запам'ятовує велику кількість слів, коли виконує завдання з інших шкільних предметів.

Методи та прийоми вивчення лексики і фразеології

Ефективність викладання лексики та фразеології значною мірою залежить від розуміння сутності форм, методів, прийомів, засобів навчання, методично правильного їх добору й комбінування. Будь-який метод має певну внутрішню структуру, поєднує у собі складні, спрямовані на розв'язання часткових дидактичних завдань прийоми. Методи, прийоми та засоби навчання, які застосовуються в різних комбінаціях і за допомогою яких розв'язуються певні дидактичні (навчальні, освітні) завдання, у сучасних умовах зазнають істотних трансформацій, модифікуються, поєднуються з інноваційними.

Під час вивчення лексики та фразеології використовують такі **методи**:

- слово вчителя (розповідь, пояснення);
- бесіда;
- спостереження;
- аналіз мовних явищ (з елементами програмованого навчання, алгоритмізації);
- робота з підручником;
- вправи;
- проблемне навчання;
- проєктна діяльність;
- “перевернутий урок”.

До основних **прийомів** вивчення лексики та фразеології належать такі:

- лінгвістичний, лексичний, лексико-стилістичний, риторичний аналіз тексту;
- семантизація мовних одиниць;
- пояснення значення слів (нових слів);
- конкретизація абстрактних понять;
- урахування тематичного кола слів;
- диференціація лексичних явищ;
- конструювання власних висловлювань;

- словникова робота;
- аналіз функціональних властивостей фразеологізмів у художніх творах;
- стилістичний експеримент;
- відтворення тексту з фразеологізмами;
- конструювання речень із фразеологічними одиницями;
- включення фразеологізмів у творчі роботи;
- редагування;
- визначення синтаксичних функцій фразеологізмів, що виступають у ролі певного члена речення чи у ролі самого речення.

Важливими для освітнього процесу є різні типи занять: екскурсії, віртуальні подорожі, квести, конференції, форуми, спектаклі, брифінги, інтерактивні заняття (заняття-семінари, заняття-дискусії, заняття з навчанням одних учнів іншими), інтегровані заняття, проблемні заняття, відеозаняття, ділові ігри тощо.

Опановування нового матеріалу рекомендуємо проводити шляхом залучення учнів до активної самостійної роботи, опрацьовуючи тексти чи літературні блоги. Доречно зацікавити здобувачів загальної середньої освіти тематичними сторінками у популярних серед молоді соцмережах. У сучасних реаліях потрібні й онлайн-ресурси, зокрема словники та довідники, що є у вільному доступі в мережі. Важливим аспектом у навчально-виховному процесі є пошуково-дослідницька робота, підготовка наукових проєктів тощо.

У світлі модернізації сучасної української освіти рекомендуємо вчителям використовувати інформаційно-комунікаційні технології, такі як платформи Prometheus, НаУрок, EdEra, Освіторія. Тут також радимо задіяти відеоконтент, напр. експрес-уроки від О. Авраменка, серію телепрограм “Лайфхак українською” (канал UA Перший) або скористатися матеріалами, розміщеними на сайті “Мова – ДНК нації”.

Для унаочнення матеріалу рекомендуємо використовувати таблиці та схеми, що дозволить позитивно вплинути на ефективність засвоєння теорії та актуалізувати необхідні знання.

Оцінювання мовних знань і вмінь здобувачів загальної середньої освіти

Оцінювання мовних знань і вмінь здійснюється тематично. Зміст контролю визначається згідно з функціональним підходом до шкільного мовного курсу.

Перевірці підлягають знання та вміння з мови, які необхідні передусім для правильного використання мовних одиниць.

Перевірка здійснюється фронтально в письмовій формі зі застосуванням завдань тестового характеру.

Учням пропонується:

- розпізнавати вивчені мовні явища, групувати та класифікувати їх;
- сполучати слова, доповнювати, трансформувати речення, добираючи належну форму слова, потрібну лексему, відповідні засоби зв'язку між частинами речення, між реченнями, у групі пов'язаних між собою речень тощо;

- виявляти розуміння значення мовних одиниць та особливостей їх використання в мовленні.

Для контрольної перевірки використовуються завдання тестового характеру, складені на матеріалі слова, сполучення слів, речення, груп пов'язаних між собою речень. Учитель визначає, який із запропонованих нижче варіантів тестового контролю на його погляд найдоцільніший.

Варіант перший. Учням пропонується 12 тестових завдань із вибірковими відповідями.

Варіант другий. Учням пропонується 6 завдань, складність яких поступово збільшується. Два завдання стосуються розпізнавання мовних одиниць, а чотири – їхньої побудови, реконструювання, редагування, використання. До кожного завдання учні повинні дібрати приклади.

Одиниця контролю: вибрані учнями правильні варіанти виконання завдань тестового характеру та самостійно дібрані приклади.

Оцінювання результатів контрольної роботи здійснюється так:

Варіант перший. За кожне правильно виконане завдання учень одержує по одному балу.

Варіант другий. За правильне виконання кожного з 6 запропонованих завдань учень отримує по 1 балу (у разі неправильного виконання 0 балів). Один бал за кожне завдання учневі додається за самостійно дібрані приклади.

Оцінювання здійснюється таким чином, що за виконану роботу учень може одержати від 1 бала (за сумлінну роботу, яка не дала задовільного результату) до 12 балів (за бездоганно виконану роботу). Якщо учень через поважні причини не виконав роботу, він може пройти додатково перевірку для отримання відповідного результату.

Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 5–11 профільних класів з української мови

Оцінювання результатів навчання української мови здійснюється на основі функціонального підходу до шкільного мовного курсу, який насамперед має забезпечити учням уміння ефективно користуватися мовою як засобом пізнання, комунікації; високу мовну культуру особистості; сприяти формуванню національної самосвідомості, громадянської позиції.

Функціональний підхід поєднує співвідношення мовної теорії та мовленнєвої практики і передбачає розвиток навичок мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання, письма. Робота над лінгвістичною теорією, формуванням предметних компетентностей підпорядкована розвитку усного та писемного мовлення.

Практична мовленнєва орієнтація шкільного курсу з української мови та оцінювання результатів навчання особливо актуальні з огляду на реформування сучасної школи. Одним із найважливіших завдань учителя-словесника є розвиток творчих здібностей, ініціативності, пізнавальної самостійності у здобувачів освіти, їх уміння працювати з інформацією, критично оцінювати її, застосовувати для розв'язання життєвих проблем. В оцінюванні результатів навчання треба враховувати, що мова є не лише предметом вивчення, а й засобом навчання інших предметів, а це підвищує вимоги до рівня сформованості мовленнєвих компетентностей здобувачів загальної середньої освіти.

Оцінювання результатів навчання мови здійснюється на основі таких підходів:

- компетентнісного;
- особистісно орієнтованого;
- комунікативно-діяльнісного;
- соціокультурного.

Такі підходи насамперед мають забезпечити розвиток особистості учня, формування у нього мовленнєвої культури, комунікативної компетентності, гуманістичного світогляду, національної свідомості,

високої моралі, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтирів.

Об'єктами оцінювання мають бути:

– мовленнєві вміння й навички з чотирьох видів мовленнєвої діяльності;

– знання про мову й мовлення;

– мовні вміння та навички;

– досвід творчої діяльності;

– досвід особистого емоційно-ціннісного ставлення до світу.

Основні критерії оцінювання презентації

Загальні вимоги.

1. Оптимальна кількість слайдів – 8–15.
2. Наявність титульного і завершального слайдів.
3. Наявність необхідних для розкриття змісту малюнків, діаграм, відео, музичного супроводу.
4. Оптимальність поданого тексту та зображення.
5. Наявність підписів під зображеннями.
6. Дотримання єдиного для всієї презентації стилю.
7. Естетичне оформлення.

Рівні навчальних досягнень	Бали	Критерії навчальних досягнень учнів
Початковий	1	Учень використав матеріали, що не мають безпосереднього відношення до теми.
	2	Тема не розкрита, відсутні аспекти теми, є порушення логічного викладення.
	3	Учень використовує як матеріали, що мають відношення до теми, так і ті, що не мають до неї відношення; тема не розкрита.
Середній	4	Учень відтворює невелику частину навчального матеріалу теми, пояснюючи літературознавчі терміни, мовні поняття, подані в тексті презентації. Тема розкрита частково, наявні орфографічні, пунктуаційні, граматичні, лексичні, стилістичні помилки.
	5	Учень створив роботу, що не вирізняється авторською індивідуальністю, висвітлення теми неповне та неточне. Використані ті матеріали, які мають відношення до теми, і ті, які не мають відношення.

	6	Учень демонструє точне розуміння завдання, але основні аспекти теми викладені частково, не використані можливості комп'ютерної анімації. Доповідач допускає негрубі мовленнєві помилки під час виступу, порушує регламент, частково утримує увагу аудиторії.
Достатній	7	Учень повно, логічно розкриває тему і головні аспекти презентації, наявні негрубі помилки з точки зору орфографії та стилістики. Можливості комп'ютерної анімації у роботі використані нераціонально. Доповідач грамотно викладає матеріал, проте не показує достатньо глибоких знань.
	8	Учень демонструє точне розуміння завдання, грамотна робота з точки зору орфографії, але наявна невідповідність у кольоровій гамі. У презентації нераціонально використані можливості комп'ютерної анімації, доповідач допускає негрубі мовленнєві помилки під час виступу.
	9	Учень оперує навчальним матеріалом, самостійно встановлює причинно-наслідкові зв'язки, використані матеріали, що мають відношення до теми. Робота є грамотною, вона має витриманий єдиний стиль, кольорову гаму, раціонально використані можливості комп'ютерної анімації. У презентації наявні авторські знахідки.
	10	Учень раціонально використав можливості комп'ютерної анімації, витримав єдиний стиль. Прослідковується повна самостійність у виконанні роботи. Під час захисту учень упевнено тримається перед аудиторією, володіє культурою мовлення, дотримується

Високий		регламенту, утримує увагу аудиторії, рецензує відповіді учнів.
	11	Учень володіє глибокими знаннями, може вільно та аргументовано висловлювати власні судження, демонструє ерудицію, відображає міжпредметні зв'язки, може встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.
	12	Робота унікальна, містить велику кількість оригінальних прийомів, доповідач прагне досягти високих результатів, готовий до дискусії.

Основні критерії оцінювання твору

Матеріалом для твору (усного/письмового) можуть бути: тема, сформульована на основі попередньо обговореної проблеми, життєвої ситуації, прочитаного та проаналізованого художнього твору, а також пропонувані для окремих учнів допоміжні матеріали, якщо обирається варіант диференційованого підходу до оцінювання.

Одиниця контролю: усне/письмове висловлювання учнів.

Обсяг письмового твору, складеного учнем, орієнтовно визначається так:

Клас	Кількість сторінок
5-й	0,5–1,0
6-й	1,0–1,5
7-й	1,5–2,0
8-й	2,0–2,5
9-й	2,5–3,0
10-й	3,0–3,5
11-й	3,0–3,5
12-й	3,5–4,0

У монологічному висловлюванні оцінюють його зміст і форму (мовне оформлення). За усне висловлювання (переказ, твір) ставлять одну оцінку: за зміст, а також якість мовного оформлення (орієнтовно, опираючися на досвід учителя і не підраховуючи помилок, зважаючи на технічні труднощі фіксації помилок різних типів в усному мовленні).

За письмове мовлення виставляють також одну оцінку: на основі підрахунку допущених недоліків за зміст і помилок за мовне оформлення, враховуючи їх співвідношення.

Рівень	Бали	Характеристика змісту виконаної роботи	Грамотність	
			Кількість орфографічних і пунктуаційних помилок	Кількість лексичних, граматичних і стилістичних помилок разом
Початковий (Бали цього рівня одержують учні, які не досягають значного успіху за жодним із визначених критеріїв)	1	Учень будує лише окремі, не пов'язані між собою речення; лексичний запас дуже низький.	15–16 і більше	9–10
	2	Учень будує лише окремі фрагменти висловлювання; лексичний запас і граматична будова низькі.	13–14	
	3	За обсягом робота значно менша від норми; висловлювання не є завершеним текстом, простежується непослідовність викладу, пропуск фрагментів, важливих для розуміння думки; лексичний запас і граматична будова низькі.	11–12	
	4	Усне чи письмове висловлювання за		

<p>Середній (Бали цього рівня заслуговують учні, які будують текст, що за критерієм обсягу, повноти відтворення інформації та зв'язності значною мірою задовольняє норму, але за іншими критеріями результати істотно нижчі)</p>		<p>обсягом складає дещо більше половини від норми та характеризується певною завершеністю, зв'язністю, проте є недоліки, напр.: неповнота у розкритті теми; порушення послідовності викладу; не розрізняється основна та другорядна інформація; добір слів не завжди вдалий.</p>	9–10	
	5	<p>За обсягом робота наближається до норми, загалом є завершеною, тема значною мірою розкрита, але трапляються недоліки за низкою показників (до шести): тема висвітлена недостатньо, не простежується основна думка, немає стилізової єдності та ін.</p>	7–8	7–8

	6	<p>За обсягом висловлювання сягає норми, його тема розкрита, виклад зв'язний, але робота характеризується недоліками за кількома показниками (до п'яти): помітний її репродуктивний характер, відсутня самостійність суджень, їх аргументованість, добір слів не завжди вдалий тощо.</p>	5–6	
	7	<p>Учень самостійно створює достатньо повний, зв'язний, з елементами самостійних суджень текст (якщо це переказ, то враховуємо вид переказу), вдало добирає лексичні засоби (якщо це переказ – використовує авторські засоби виразності, образності мовлення); в роботі є недоліки (до чотирьох), напр.: відхилення від теми, порушення</p>	4	5–6

<p>Достатній (Бали цього рівня заслуговують учні, які досить вправно будують текст за більшістю критеріїв, але за деякими з них ще припускаються недоліків)</p>		<p>послідовності її викладу, основна думка не аргументується тощо.</p>	
	8	<p>Учень самостійно будує достатньо повне (якщо це переказ – з урахуванням виду переказу), осмислене, самостійно і загалом вдало написане висловлювання, проте трапляються ще недоліки за певними показниками (до трьох).</p>	3
	9	<p>Учень самостійно будує послідовний, повний, логічно викладений текст (якщо це переказ – з урахуванням виду переказу), розкриває тему, висловлює основну думку (якщо це переказ – авторську позицію), вдало добирає лексичні засоби (якщо це переказ – використовує авторські засоби</p>	1+1 (негруба)

		<p>виразності, образності мовлення), однак припускається окремих недоліків (за двома показниками): здебільшого це відсутність виразної особистісної позиції чи належної її аргументації тощо.</p>		
<p>Високий (Бали цього рівня заслуговують учні, які вправно за змістом і формою будують текст, висловлюють і</p>	10	<p>Учень самостійно буде послідовний, повний (якщо переказ – з урахуванням виду переказу) текст, враховує комунікативне завдання, висловлює власну думку, певним чином аргументує різні погляди на проблему (якщо переказ – зіставляє свою позицію з авторською), робота відзначається словниковим багатством, граматичною правильністю, додержанням</p>	1	3

<p>аргументують свою думку, вміють зіставляти різні погляди на той самий предмет,</p>		<p>стильової єдності та виразності тексту, але за одним із критеріїв допущено недолік.</p>		
<p>оцінювати аргументи на їх доказ, обирати один із них, пристосовують висловлювання до особливостей певної мовленнєвої ситуації, комунікативного завдання)</p>	<p>11</p>	<p>Учень самостійно будує послідовний, повний (якщо це переказ – з урахуванням виду переказу) текст, враховує комунікативне завдання, висловлює власну думку, зіставляє її з думками своїх однокласників (якщо це переказ – враховує авторську позицію), вміє пов’язати обговорюваний предмет із власним життєвим досвідом, добирає переконливі докази для обґрунтування тієї чи іншої позиції з огляду на необхідність розв’язувати певні життєві проблеми. Робота загалом відзначається словниковим багатством, точністю</p>	<p>1 (негруба)</p>	<p>2</p>

		слововживання, стилістичною єдністю, граматичною різноманітністю.		
	12	Учень самостійно створює яскраве, оригінальне за думкою висловлювання відповідно до мовленнєвої ситуації, аналізує різні погляди на той самий предмет, добирає переконливі аргументи на користь тієї чи іншої позиції, усвідомлює можливості використання інформації для розв'язання певних життєвих проблем. Робота відзначається словниковим багатством, граматичною правильністю.	–	1

Якщо учень відсутній на одному зі спарених уроків під час написання контрольного твору, переказу рекомендуємо давати йому індивідуальне завдання, визначене учителем. Зазначене завдання виконується учнем під час уроку.

Види навчально-тренувальних вправ

Лексичні вправи – це завдання, спрямовані на усвідомлення суті лексичних умінь. Вони активізують і збагачують словниковий запас учнів, виховують у них увагу до слова, його значення, розвивають мислення. Практичний матеріал лексичних вправ дає широкі можливості для виховної роботи на уроках української мови.

Фразеологічні вправи спрямовані на формування в учнів умінь і навичок знаходити фразеологічні сполуки в реченні, аналізувати їх, конструювати з ними речення та складати власні висловлювання.

Із погляду дидактичних завдань лексичні та фразеологічні вправи об'єднуються в кілька типів:

- з'ясування суті лексичного чи фразеологічного явища;
- пошук лексем та фразеологізмів у тексті літературних творів, пояснення їхніх значень;
- добір прикладів, що ілюструють вивчене лексичне чи фразеологічне явище;
- групування вивчених лексичних та фразеологічних явищ за певними ознаками;
- синонімічні заміни фразеологічних одиниць, аналіз їхнього складу;
- пояснення застарілих слів чи їх новизни у фразеологічній одиниці;
- пошук лексичних помилок та їх виправлення;
- робота зі словниками та довідниками, складання власних словників;
- характеристика стилістичних аспектів лексичних та фразеологічних одиниць, пояснення доцільності їх уживання в тексті;
- побудова власних речень і невеликих текстів із використанням лексичних та фразеологічних одиниць.

Названі типи вправ сприяють закріпленню учнями вивчених лексичних і фразеологічних понять, їх специфіки та зв'язку, формуванню умінь виявляти те чи інше явище, аналізувати, визначати його роль у мовленні.

Однією з важливих лексичних вправ є **лексичний розбір**. Він дозволяє організувати спостереження над лексичними явищами в текстах різних стилів. Учні повинні навчитися швидко відшукувати в тексті аналізоване слово, вільно користуватися тлумачним словником при розборі, встановлювати значення аналізованого слова у контексті. Лексичний розбір повинен зайняти належне місце серед інших видів мовного аналізу.

Якісною формою перевірки знань здобувача загальної середньої освіти є **фразеологічний розбір**, у склад якого включено усі аспекти вивчення фразеологізмів. Розбір є фінальним етапом перевірки розуміння учнями поняття “фразеологізму” та його ознак.

Різноманітні тренувальні вправи залишаються основним видом роботи учнів на занятті та при підготовці до нього. Оскільки такі вправи найчастіше передбачають роботу з уже готовим матеріалом, радимо звернути увагу і на його добір. Тут доцільно буде використовувати лексикографічні джерела – паперові примірники у класі чи онлайн-версію у мережі.

Висновки

Важливе місце серед усіх розділів шкільного курсу з української мови посідає лексика та фразеологія. Учні повинні не лише ознайомитися зі значенням слів і фразеологізмів, джерелами їх походження, сферою вживання, стилістичною диференціацією, а й усвідомити закономірності сполучення слів і фразеологізмів, умови й особливості їх використання, що сприяє як розумінню значення цих одиниць, так і виробленню умінь і навичок доцільного їх вживання у мовленнєвій діяльності. Шкільний урок лексики та фразеології сьогодні – це важлива ланка у формуванні свідомого громадянина України, який реально оцінює власні можливості, патріотично відданий, досконало володіє державною мовою та поважає мови інших держав. Специфіка навчання лексики та фразеології в закладах загальної середньої освіти полягає в тому, що для успішного формування лексико-стилістичних умінь і навичок в учнів різних класів необхідно зважати й на інші рівні мови (фонетику, орфоепію, орфографію, граматику), а також постійно систематизувати й узагальнювати вивчений матеріал на ґрунті різноманітних текстів. Ефективність вивчення лексики та фразеології полягає в поєднанні традиційних методів і прийомів навчання з інноваційними, і лише разом вони здатні забезпечити якісне засвоєння матеріалу, навчити правильно вживати слова в різних ситуаціях спілкування.

ДОДАТКИ

Додаток І. Тренувальні вправи (Лексика)

1. Дібрати синоніми до поданих слів.

Безпідставний, важко, вимисел, об'єднання, спілкуватися, дача, дуже, рюмсати, зарозумілий, ласкавий, імператор, горе, обов'язково, майстерний, лектор, швидкий, пристрасний.

2. Розподілити слова на чотири колонки: загальноживані, професіоналізми, діалектизми, неологізми.

Шпатель, інструмент, повітря, спідометр, плай, багато, палуба, бульба, жито, близький, карбюратор, підмет, менеджер, читати, когут, малювати, син, невістка, шуруповерт, дюбель, червоний, дощ.

3. Пояснити відмінність у значенні паронімів, скласти з ними словосполучення або речення для ілюстрування їхньої несхожості.

Абонент – абонемент; вихідний – висхідний; колонка – колона – колонада – колонія; дипломант – дипломат – дипломник; зрівняти – порівняти; зубець – зубок – зубчик; класний – класовий – класичний; тактовний – тактовий – тактичний; недоторканий – недоторканний; усмішка – посмішка; рідкий – рідкісний; численний – чисельний – числовий; причинний – причиновий; покажчик – показник; змістовний – змістовий; свідоцтво – свідчення.

4. Дібрати до наведених нижче архаїзмів відповідники із сучасної української літературної мови.

Ляментация, вої, просинець, чадо, десниця, зигзиця, ректи, отчий, брань, уповати, отверзати, вельми, всеує, ланіти, рать, дзигарі, вікторія, лицедій, узріти, ректи, одесную, сиріч, словеса, рибар, сіятель, урозуміти, возсіяти, глас, зерцало, ріжниця, сподар, лікоть, живіт, колода.

5. Дописати значення другого омоніма, звірити зі словником.

Ніс – передня частина човна, судна, літака; ніс – ...

дружина – збройний загін, що становив постійну військову силу князя і брав участь в управлінні князівством; дружина – ...

вівсянка – борошно або крупа, виготовлені з вівса; вівсянка – ...

ірис – гатунок цукерок у вигляді кубиків шоколадного кольору;
ірис – ...

чайка – бойовий човен запорізьких козаків; чайка –...

6. Дібрати українські відповідники до неологізмів.

Тінейджер, флешмоб, кастинг, шоу-рум, екземпляр, дизайнер, хендмейд, сек'юриті, брокер, бартер, апелювати, ажіотаж, бодібілдинг, регламентація, піар, криптовалюта, циферблат, квест.

7. З'ясувати значення діалектизму *бурас* у поетичних рядках, користуючися словником, пояснити стилістичну функцію цього слова.

Той *бурас* найпізніше цвіте,
мабуть, травень до літа крокує.

(Валентина Ґрещук)

Перейдіть на короткий словник термінів “Стилістика української мови”, просканувавши QR-код.

8. Уявіть, що ви є винахідником (винахідницею). Що саме ви б хотіли створити? Які назви ви дібрали б для своїх винаходів? Поясніть причину появи неологізмів та okazіоналізмів. Знайдіть okazіоналізм у наведеному тексті, поясніть із якою метою авторка вживає таке слово.

Вірю, ти зможеш, ти місяць дванадцятий,
в тобі найбільше зібралось сил,
прошу у сотий раз, у стокільканадцятий:
мир й Перемогу нам принеси!

(Валентина Ґрещук)

9. Вправа “Третій зайвий”. Із кожного рядка необхідно вилучити словосполучення, яке відрізняється від інших. Свій вибір обґрунтувати.

Золота каблучка, золотий ланцюжок, золоті руки.

Крила мрії, лебедині крила, крила пісень.

Залізний характер, залізні нерви, залізні двері.

Солов'їна мова, українська мова, англійська мова.

Гострий погляд, гострий ніжик, гостре слово.

Кам'яне обличчя, кам'яний дім, кам'яний паркан.

10. Виписати словосполучення із переносним значенням.

Солодке яблуко, солодкий сон, море сліз, Чорне море, чисті руки, чиста совість, гостре слово, гостра шабля, крила мрії, крила пташки, зерно пшениці, зерно істини, кам'яний будинок, кам'яне обличчя, кришталевий посуд, кришталева вода, золота рамка, золота людина, залізна сокира, залізна воля.

Додаток II. Тренувальні вправи (Фразеологія)

1. Прочитати словосполучення, виписати фразеологізми та пояснити їх значення.

Брати за живе, покласти на лопатки, старанно працювати, поставити на ноги, розпускати плітки, спочивати на лаврах, стати незалежним, домогтися перемоги, рукою подати, мати підтримку, у люди виводити, чуба нагріти, собаку з'їсти, зробити з мухи слона.

2. За допомогою фразеологічного словника дібрати та записати фразеологізми зі словами *кіт, хата, світ*. Скласти з ними речення. Визначити синтаксичну роль фразеологізмів.

3. Скласти та записати речення, у яких подані фразеологізми виступатимуть у ролі певних членів речення.

Прометеїв вогонь – підмет;
точити яси – присудок;
до кінчиків нігтів – обставина.

4. Розтлумачити подані фразеологізми одним словом і записати.

Ведмідь на вухо наступив, мало каші з'їв, за сім земель, похнюпити носа, ввести в оману, росте як на дріжджах, вмочити в молоко, зробити великі очі, на руку ковінька.

5. Установити відповідність між фразеологізмом та джерелом його походження.

1. Народні звичаї	а) послухали Лисичку і Щуку
2. Біблія	кинули у річку (Л. Глібов)
3. Професійна діяльність	б) дамоклів меч, авгієві стайні
4. Давньогрецькі міфи	в) сім раз відміряй, а раз одріж; по всіх швах
5. Крилаті вирази	г) манна небесна, вавилонська вежа
	г) внести лепту, нитка Аріадни
	д) правда очі коле, скінчив діло – гуляй сміло

6. З'єднати частини фразеологізмів та пояснити їхні значення.

1. Жити	а) кашу
2. Шито	б) на широку ногу
3. Внести	в) лепту
4. Передати	г) білими нитками
5. Заварити	г) куті меду
6. Берегти	д) грають
7. Бити лихом	е) як зіницю ока
8. Бісики в очах	є) об землю
9. Битися	ж) воду носити
10. Решетом	з) як горлиця

7. Переписати текст, замінюючи виділені слова відповідними фразеологізмами, наведеними в довідці. Визначити, у якому стилі написаний текст.

Сьогодні Оксана прокинулася дуже **рано**. Але цього разу вона вирішила **не сидіти без роботи**, а приготувати сніданок для мами. Її мама весь тиждень **тяжко працювала**, тому **міцно спала** і не чула, що донька прокинулася. Оксана ще досить маленька і **не знала ще**, що приготувати і як, тому попросила тата, щоб він їй допоміг. Батько з радістю погодився.

Коли вже сніданок був готовий, Оксана вкотре переконалася, що її тато **вміє робити все**. О 8 годині прокинулася мама. Вона була розгублена, але **щаслива** і подякувала своїй сім'ї за сніданок.

Отож, щаслива Оксана **швидко пішла** до школи, щоб не запізнитися.

Довідка: летіти як вітер, не покладати рук, ні світ ні зоря, бити байдики, майстер на всі руки, гадки не мати, бути на сьомому небі від щастя, спати без задніх ніг.

8. До поданих фразеологізмів дібрати антоніми. Скласти речення з парою фразеологізмів та визначити, якими членами речення вони виступають.

За тридев'ять земель, зарубати на носі, виплисти на поверхню, набитий гаманець, один як палець, ясна голова, зі щирим серцем, куди вода несе, триматися свого берега, вільний птах.

9. Поєднати й записати слова правої та лівої колонок так, щоб спочатку вийшло словосполучення, а потім – фразеологізм. Пояснити значення кожного фразеологізму. Вказати різницю між словосполученням і фразеологізмом.

Заварити	Кашу
	Каву
Народитися	Восени
	В сорочці
Бити	Байдики
	Кулаками
Спіймати	Золоту рибку
	Рибу
Грати	Роль
	Ігри

10. Дібрати до запропонованих фразеологізмів синоніми.

Пальцем в небо попадати, мокра курка, з одного тіста, п'яте колесо до воза, клювати носом, не в своїй тарілці, не всі вдома, теревені правити.

Додаток III. Послідовність лексичного розбору

1. Аналізоване слово. Початкова форма.
2. До якої частини мови належить аналізоване слово?
3. З'ясувати лексичне значення слова у реченні (тексті).
4. У якому значенні (прямому чи переносному) вжите аналізоване слово в реченні (тексті)?
5. Чи має слово омонім (якщо має, вказати)?
6. Дібрати синонім до аналізованого слова (якщо є).
7. Дібрати до аналізованого слова антонім (якщо це можливо).
8. З'ясувати походження слова.
9. Аналізоване слово належить до загальноновживаних чи обмеженого вживання (професійне, діалектне)?
10. Чи належить аналізоване слово до пасивної лексики (є застарілим або неологізмом)?

Зразок розбору

Рідна *земле*, щаслива й багата, / Мій уклін тобі, мій тобі спів!

(М. Рильський)

1. Аналізоване слово: *земле*. Початкова форма – *земля*.
2. Іменник.
3. У наведеному контексті слово *земля* означає “країна”.
4. Аналізоване слово вжите у прямому значенні.
5. –
6. Синоніми до цього слова – край, країна, держава.
7. Контекстуальним антонімом виступає – чужина.
8. За походженням слово незапозичене, споконвічно українське.
9. Загальноновживане, оскільки вживається усіма носіями мови без територіальних чи соціальних обмежень.
10. Аналізоване слово належить до активної лексики.

Додаток IV. Послідовність фразеологічного розбору

1. Аналізована фразеологічна одиниця. Початкова форма.
2. Розкрити значення фразеологічної одиниці.
3. З'ясувати джерело походження фразеологізму: релігійне, античне, літературне, професійна діяльність (уточнити, яка саме) тощо.
4. Визначити з чим співвідносний фразеологізм: зі словом, словосполученням чи реченням.
5. Дібрати до фразеологізму синонім (якщо можливо).
6. Дібрати до фразеологізму антонім (якщо можливо).

Зразок розбору

Далі Максим вже орудував бесідою: *точив баляси*, розказував про походи, смішив усіх (Панас Мирний).

1. Точив баляси; точити баляси.
2. Вести пусті балачки, безпредметно розмовляти.
3. Професійне (із мови теслярів).
4. Співвідноситься зі словосполученням.
5. Теревені правити, давати язика волю, розв'язати губу, язиком чесати.
6. Прикусити язика, води в рот набрати, ні звуку, ні пари з уст.

Додаток V. Тестові завдання (Лексика)

1. Синонімами не є слова в рядку:

- а) брести, плентатися, волоктися, тягтися
- б) разом, сукупно, укупі, гуртом
- в) бренькати, дзенькати, тринькати, гепнути
- г) втручатися, уплутуватися, мішатися, устрявати

2. Правильно підібрані синонімічні пари в рядку:

- а) духмяний – запашний, міркувати – роздумувати
- б) чемний – смирний, холодний – розжарений
- в) хитрий – озлоблений, лукавий – байдужий
- г) сміятися – завивати, роздратований – запальний

3. Синонімами до слова *гігантський* є всі слова, окрім:

- а) великий
- б) славетний
- в) чималий
- г) велетенський

4. Не можна замінити поданим у дужках варіантом виділене слово в реченні:

- а) Бабуся і собі *бурмотала* (бурчала) щось під носом.
- б) Матусі дожидаюсь, як *оповесні* (навесні) ластівки.
- в) За ними на худих *мізерних* (жалюгідних) шкапах їхав гурт комедіантський.
- г) Колись для виживання велику роль *відіграла* (грала) витривалість.

5. Із поданих у дужках синонімів обидва варіанти можливі в реченні:

- а) Поїхав Степан не по (*трасі, шосе*), а звернув на коротшу дорогу.
- б) Мені здається, що він (*здатний, здібний*) і чуже горе відчути.
- в) Про козака Мамаю не одну вже сотню літ ішли (*слава, ганьба*) і прослава.
- г) Ранок був (*спокійним, шумним*), коли ми вийшли на прогулянку.

6. Омонімами є всі слова у рядку:

- а) шпилька, праска, окуляри

б) кант, ключ, лимонка

в) бра, софа, крісло

г) телевізор, шафа, діти

7. Усі слова в рядку є омоніми, окрім:

а) автомат, баба, брак, газ

б) халва, сковорода, цукерка, оладок

в) ажур, бабка, вал, газель

г) артикул, бак, вбирати, гармонія

8. Усі словосполучення містять омоніми в рядку:

а) похідний рюкзак – похідне слово, борщ парує – кава парує

б) рак-самітник – річковий рак, протяжне виття – протяжний спів

в) топити пічку – топити човен, математичний термін – термін літературний

г) орбіта Урана – ізотопи урану, дерев'яна лава – вулканічна лава

9. Указати хибне твердження:

а) професійна лексика виникає стихійно на власній мовній основі, на відміну від термінів, які творяться свідомо

б) професіоналізми мають назви для широких категорій

в) професійну лексику в більшості випадків використовують в усному мовленні, у писемному мовленні застосовують у спеціальних виданнях, які розраховані на фахівців

г) у професійній лексиці можуть бути слова загальноживані, використані у специфічному значенні

10. Людям якої професії властива така лексика: *наступ, винищувач, облога, танк?*

а) військовослужбовець

б) моряк

в) механік

г) водій

11. Обрати рядок, у якому вказані лише професійні слова:

а) файний, рейки, стержень, швидко

б) літо, капелюх, бараболя, телевізор

в) береза, рантух, борзо, ніч

г) шахта, вуглевидобуток, бетон, педрада

12. Обрати правильне визначення професіоналізму *кок*:

- а) кухар на судні**
- б) капітан на судні
- в) кермовий на судні
- г) провідник на судні

13. Позначити рядок, у якому всі слова є професіоналізмами:

- а) фонема, лексема, постфікс, інтерфікс**
- б) холодильник, легінь, навчання
- в) сом, явище, закон, сонечко
- г) грего, дуб, артикуляція, юнак

14. Термінами є всі слова в рядку:

- а) процесор, електрон, кисень**
- б) кашель, покупки, веселка
- в) монітор, шапка, дощ
- г) спрощення, ведмідь, асиміляція

15. Правильно дібрано сучасний відповідник до архаїзму в рядку:

- а) рать – ратиця
- б) град – лід
- в) десниця – права рука**
- г) китайка – сукня

16. У якому рядку всі слова є архаїзмами?

- а) осавул, жорна, веретено, чата
- б) ланіти, перст, піт, чадо**
- в) кольчуга, мідник, шорник, лакей
- г) законник, гудець, рамена, сакви

17. Указати, яка лексика використана в уривку:

А люта мати!
Спустила друге бісновате
Своє скаженеє звіря.
Та вже такого сподаря,
Що гради й весі пожирало.

- а) архаїзми**
- б) історизм

в) загальнономовний неологізм

г) індивідуально-авторський неологізм

18. Установити відповідність між словом і синонімом до нього.

1. Брунька	а) бростка
2. Вантаж	б) шпиталь
3. Лікарня	в) поклажа
4. Послуга	г) ласка

1–а; 2–в; 3–б; 4–г.

19. Установити відповідність між словом і синонімом до нього.

1. Шорсткий	а) неповний
2. Чесний	б) незаплямований
3. Частковий	в) кострубатий
4. Терміновий	г) першочерговий

1–в; 2–б; 3–а; 4–г.

20. Установити відповідність.

1. Бараболя	а) жаргонізм
2. Позакласний захід	б) діалектизм
3. Прикид	в) термін
4. Суверенітет	г) професійне слово

1–б; 2–г; 3–а; 4–в.

Додаток VI. Тестові завдання (Фразеологія)

1. З'ясувати, у якому рядку всі словосполучення є фразеологізмами:

- а) читати повість, стримано засміятися, перейти вулицю, довести додому
- б) кінець уроку, пекти картоплю, відчинені двері, чужа праця
- в) засипати вугілля, брати воду, говорити правду, гнути гілку
- г) **стригти під один гребінець, пекти раків, з відкритим серцем, западати в душу**

2. Визначити, у якому рядку фразеологізми становлять синонімічний ряд:

- а) без вогню пекти, байки правити, багато брати на себе, зронити сльозу
- б) **теревені правити, оповідати сон рябої кобили, боби розводити**
- в) зробити хибний крок, зорі знімати з неба, обіцяти золоті гори
- г) міряти лозиною, на ногах не стояти, передбачати події

3. Вибрати фразеологізм, який має значення *кого-небудь щось постійно хвилює, турбує, мучить, завдає душевного болю*:

- а) кішці смішки, а мишці слізки
- б) **черв'ячок точить**
- в) зав'яз пазурець, і пташці кінець
- г) пробігла чорна кішка

4. Назвати фразеологізм, який є антонімом до вислову *ревма ревіти*:

- а) рвати і метати
- б) рвати на шматки
- в) ревно любити
- г) **реготи справляти**

5. Знайти рядок фразеологізмів власне українського походження:

- а) альфа і омега, голос волаючого в пустелі, жити манною небесною
- б) закопувати талант у землю, вовк в овечій шкурі, прокрустове ложе
- в) **гарбуза дістати, світ макітриться, не до жартів**

г) геркулесові стовпи, дамоклів меч, драконівські закони

6. Фразеологізмами є всі вислови, окрім:

а) ніде голці впасти

б) ніде голки взяти

в) хоч голки збирай

г) як нитка за голкою

7. У фразеологізмах *вертітися як ... в окропі, влипнути як ... в мед, чутно, коли і ... летить, якась ... вкусила* замість крапок має бути слово:

а) птаха

б) курка

в) муха

г) оса

8. У реченні *Після важкого дня я дуже втомився* замість підкреслених слів доречно вжити фразеологізм:

а) не чув ні рук, ні ніг

б) ні за цапову душу

в) землі під ногами не чув

г) ні риба ні м'ясо

9. Визначити, який із наведених фразеологізмів має значення *розірвати дружні стосунки*:

а) набити оскому

б) бити байдики

в) міряти на свій аршин

г) розбити глек

10. Знайти рядок фразеологізмів з античної міфології.

а) вхопити шилом патоки, тягар на душі, кермо влади, аж за вухами лящить

б) відрізана скиба, журба сушить, завертати голоблі, сідати в калошу

в) авгієві стайні, ахіллесова п'ята, бездонна бочка, гордіїв вузол

г) вмивати руки, за царя Панька, горобина ніч, в очах зелені

11. Указати речення, у якому вжито фразеологізм.

а) **Ще трохи, нам усе під силу,**

ми зможемо, непереможні ми,

**ми боремось за Україну нашу милу,
за неї ми лягаємо кістьми (В. Грещук).**

- б) Люблю я в рідному краю веселі співанки пташині (Л. Компанієць).
- в) Ніжно вплітається в гомін Дніпра добре і щире Шевченкове слово (В. Скомаровський).
- г) Палав “Собор”– палали й інші кращі твори, трагічно ламалися під тим вогнем долі окремих літераторів (В. Коваль).

12. Позначити фразеологічний зворот, який є синонімом до слова засоромитися:

- а) пустити червоного півня
- б) як рак свисне
- в) пекти раків**
- г) показати, де раки зимують

13. Фразеологізм *стріляний горобець* означає:

- а) боязкий
- б) кмітливий
- в) досвідчений**
- г) сміливий

14. Фразеологізм *через пень колоду* має антонім:

- а) далеко куцому до зайця
- б) і кінь не валявся
- в) як курка лапою
- г) комар носа не підточить**

15. З'ясувати, у якому рядку всі фразеологізми мають однакове значення:

- а) носа не показувати, нема живої душі, за тридев'ять земель
- б) зганяти з світу, вішати собак, з легкої руки
- в) живіт присох до спини, крихти в роті не було, ріски в рот не брати**
- г) ворожити на бобах, вити вовком, дати звістку про себе

16. Установити відповідність між фразеологізмом і відповідним за змістом прислівником.

1. Шапкою докинути	а) багато
2. Хоч греблю гати	б) повільно

3. До нових віників	в) надовго
4. Як мокре горить	г) близько
- 1–г; 2–а; 3–в; 4–б.**

17. Поєднати слова обох колонок, утворивши фразеологізми.

1. Піррова	а) голова
2. Гаряча	б) перемога
3. Ахіллесова	в) п'ята
4. Сізіфова	г) праця

1–б; 2–а; 3–в; 4–г.

18. Дібрати до кожного фразеологізму антонім.

1. Тримати в чорному тілі	а) ходити довкола
2. Розкрити карти	б) гладити по голові
3. Викинути з голови	в) не йти з думки
4. Мозолити руки	г) ганяти собак

1–б; 2–а; 3–в; 4–г.

19. Установити відповідність між фразеологізмом і джерелом його походження.

1. Удар нижче пояса	а) давньогрецька міфологія
2. Спочивати на лаврах	б) Біблія
3. Гнути спину	в) народна мова
4. Вавилонське стовпотворіння	г) мова людей певної професії

1–г; 2–а; 3–в; 4–б.

20. Установити відповідність між фразеологізмом і його значенням.

1. Неопалима купина	а) невеликий посильний вклад
2. Земля обітована	б) місце заповітної мрії
3. Лепта вдовиці	в) те, що живе вічно
4. Наріжний камінь	г) основа, базис

1–в; 2–б; 3–а; 4–г.

Додаток VII. Конспекти уроків (Лексика)

Тема: Групи слів за значенням: синоніми, антоніми, омоніми (5 клас).

Мета:

навчальна: поглибити знання учнів про антоніми, сформувані вміння визначати їх в реченнях і користуватися словником антонімів;

розвивальна: розвивати логічне мислення, пам'ять, творчі здібності, культуру усного й писемного мовлення, вміння працювати в парах;

виховна: виховувати увагу до слова, спостережливість і навички самостійної роботи, добре ставлення один до одного.

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

Методи та прийоми: бліцопитування, усний виклад матеріалу вчителем, робота з підручником, лінгвістична гра, спостереження над мовою, робота в парах.

Внутрішньопредметні зв'язки: лексикологія, орфографія, синтаксис, морфологія.

Міжпредметні зв'язки: українська література, історія України.

Очікувані результати: учні знають, що таке антоніми, яку роль вони виконують у мовленні, вміють визначати антоніми у тексті, складати з ними речення, добирати антонімічні пари та користуватися словником антонімів.

Обладнання: підручник з української мови для 5 класу, словник антонімів, конверти із завданнями, презентація, роздавальний матеріал.

Література:

1. Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім "Освіта", 2022. 256 с.
2. Грещук Валентина. Ми зустрінемося там, де не буде війни... : збірка поезій. Івано-Франківськ: НАІР, 2022. С. 27.
3. Грещук Валентина. Я тобою дихаю й живу : збірка поезій. Івано-Франківськ: НАІР, 2025. С. 149.

4. Караванський С. Практичний словник української мови. 5-те вид., опрацьоване і доповн. Львів : БаК, 2014. XIV. 530 с. URL: <https://archive.org/details/karavanskyj2014/page/n1/mode/2up>
5. Модельна навчальна програма “Українська мова : 5–9 класи” для ЗЗСО (А. Я. Полторацька, Ю. М. Сафонов, Н. В. Нестеренко). Зі змінами, затвердженими наказом МОНУ № 1475 від 18 жовтня 2024. 44 с. URL: <http://surl.li/wzidzb>
6. Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. Київ : Довіра, 2006. 864 с.
7. Словник омонімів онлайн. URL: <https://omonimy.info/>

Хід уроку

I. Організаційний момент

1.1 Емоційне налаштування учнів до уроку

1.2 Перевірка присутності/відсутності

II. Актуалізація знань, умінь і навичок

2.1 Перевірка домашнього завдання

2.2 Бліцопитування

Яку тему ми вивчали на попередніх уроках?

Як називається наука, яка вивчає значення слова?

Чи всі слова мають лексичне значення?

А де можна дізнатися лексичне значення слова?

Продовжити речення: “Я очікую від сьогоднішнього уроку...”.

III. Повідомлення теми та мети уроку

3.1 Слово вчителя

Сьогодні ми продовжуємо вивчати розділ “Лексикологія” і розглянемо особливі групи слів, такі як: синоніми, антоніми та омоніми. Прошу розгорнути зошити та записати тему уроку “Групи слів за значенням: синоніми, антоніми, омоніми”.

IV. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу

4.1 Слово вчителя

Синоніми – це слова, які близькі за лексичним значенням, напр.: *небокрай, горизонт, небосхил, обрій, крайнебо, виднокруг*. Синоніми

здебільшого належать до однієї частини мови та відрізняються відтінками значень або стилістичним забарвленням.

Антонімами називаються слова з протилежним лексичним значенням, напр.: *близький – далекий, радість – смуток, засинати – прокидатися, усі – ніхто*. Обидва члени антонімічної пари належать до однієї частини мови.

Різні значення багатозначних слів можуть мати різні антоніми. Порівняйте: *свіжий хліб – черствий хліб, свіжі газети – старі газети, свіжий вітер – сухий вітер*.

Антоніми служать для змалювання контрастних картин. Найчастіше використовуються в художніх творах: Будуть приходити люди – *вбогі й багаті, веселі й сумні* (Леся Українка). Нехай ні *жар*, ні *холод* не спинять вас! (І. Франко).

Омоніми – це слова, однакові за звучанням і написанням, але різні за лексичним значенням, напр.: *літній* (прикметник, утворений від іменника літо) і *літній* (немолодий) або *бал* (оцінка успішності) і *бал* (танцювальний вечір).

4.2 Робота з підручником

Опрацювання теоретичного матеріалу.

V. Закріплення здобутих знань

5.1 Робота на платформі LearningApps.org.

Виконати вправу на онлайн-платформі LearningApps.org, просканувавши QR-код.

5.2 Тренувальні вправи

Вправа 1. Вибрати потрібне за текстом слово. Пояснити, чим зумовлений вибір.

Швидким рухом він злякано (припирав, пригортав, горнув, притиснув) до грудей скрипку. Воскове волосся (тяжко, важко, трудно,

боляче) хиталося на вітрі (О. Донченко). Сьогодні, слухаючи, як моя маленька онучка (говорила, щебетала, гомоніла, гуторила) про святкові іграшки, я згадав одну ялинку (І. Багмут). Юля озирнулась назад, де (поволі, повільно, поступово, трохи) ступала її мама (В. Кава). (Щебече, Співає, Тьохкає) тихо пташина в гаю, журливий дуже, тривожний спів... (В. Ґрещук). Можеш все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки (Вітчизну, родину, Батьківщину) (В. Симоненко).

Вправа 2. Відгадати загадки та визначити у них антоніми.

Складеш – клин, розкладеш – гриб (*парасолька*). Біле поле, чорне насіння, хто його сіє, той розуміє (*книга*). Вночі спить на землі, а вранці тікає (*роса*). Прив'яжи – підуть, відв'яжи – залишаються (*лижі*). Як живе – лежить, як помре – побіжить (*сніг*). Коли іде, то гомонить, коли зупиниться – мовчить (*годинник*). Літом служить, а зимою зуби сушить (*борона*). Чорна корова всіх людей поборола, а білий віл всіх людей підвів (*ніч, день*). Вдень вікно розбивається, а вночі само вставляється (*ополонка*). Вранці на сажень, опівдні на п'ядь, а ввечері через усе поле (*тінь*). Взимку гріє, навесні тліє, влітку вмирає, восени оживає (*сніг*). Що двічі родиться: вперше – гладеньке, а вдруге – пухкеньке (*птах*).

Вправа 3. Виписати з поетичного тексту антонімічні пари. До виділеного слова дібрати синоніми.

А скрипаль так ніжно вухо тішить,
нині не сирена – струни душу ріжуть,
сонце, небо синє, скрипка грає,
люди зупинились, а скрипаль втинає
смичком вліво, вправо, повільніше, швидше:
комусь серце **крає**, комусь груди тисне,
хтось сльозу втирає, хтось стоїть в зажурі,
душу вивертає, думи наші думи...

(Валентина Ґрещук)

Вправа 4. Прочитати прислів'я та приказки. Визначити у них антоніми.

З великої хмари малий дощ буває. Де багато слів, там мало діла. Краще гірка правда, ніж солодка брехня. Чим розумний стидається,

тим дурний величається. Хто літом спеки боїться, той зимою не має чим грітися. Глухий слухає, а німий говорить.

Вправа 5. Вставити пропущені в прислів'ях та приказках антоніми, записати їх.

Більше діла – ... слів. Менше говори – ... почувеш. Умієш казати, умій і За грубе слово не сердься, а на ... не здавайся. Мудрий думає, що говорить, а ... говорить, що думає. Праця чоловіка годує, а ... марнує. Доброго тримайся, а ... цурайся. Про удар забувають, а слово

5.3 Колективна робота

Дописати протилежні за значенням слова до поданих.

Дружити, любити, веселитися, допомагати, захищатися, вітатися, схвалювати, перебільшувати, наближатися, будувати, озброювати, сміятися, говорити, чужий, війна, радіти, добрий, близький, щастя, правда, мало, глибокий, важко, молодий, щира.

5.4 Гра “Навпаки”

Учитель називає слова, а учні один за одним відповідають протилежним за значенням словом.

Старт, нещасний, мир, щастя, радість, добрий, рідний, сміятися, радіти, далеко, лягти, високо, реальний, пам'ятати, білий, говорити, плакати, стояти.

5.5 Робота з роздавальним матеріалом

Вправа 1. Користуючися словником, дібрати до поданих слів антоніми. Із перших букв відповідей прочитати слово.

Пасивний – ... (активний)

Верх – ... (низ)

Товстий – ... (тонкий)

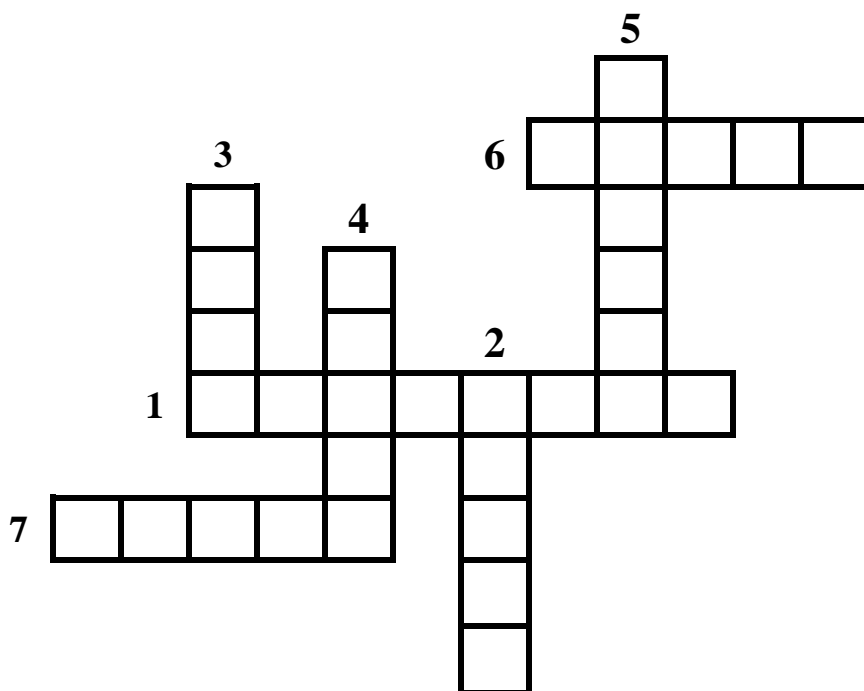
Песиміст – ... (оптиміст)

Вчений – ... (неук)

Вітчизняний – ... (іноземний)

Великий – ... (малий)

Вправа 2. Розв'язати кросворд, де відповідями на загадані слова є їх антоніми: 1. Теплий; 2. Зло; 3. Низ; 4. Великий; 5. Вставати; 6. Криво; 7. Мокрий.

Вправа 3. Знайти антоніми й записати їх парами. Довести, що це антоніми.

Повільно, кінець, над, сумувати, швидко, за, чорний, мир, початок, далекий, холодний, під, вверх, відпочивати, проти, радіти, білий, жити, близький, вниз, гарячий, багато, працювати, мало, війна, вмирати.

Вправа 4. Згрупувати слова в антонімічні пари.

1. Праця	а) гірко
2. Ясний	б) низько
3. Корисний	в) руйнувати
4. Ласкавий	г) весело
5. Будувати	г) темний
6. Оптиміст	д) лінь
7. Знайко	е) незнайко
8. Сумно	є) шкідливий
9. Високо	ж) суворий
10. Солодко	з) песиміст

5.6 Робота з підручником

Виконання вправ 35, 41.

VI. Підсумок уроку. Рефлексія

6.1 “Незакінчене речення”

На уроці я навчився (-лася)

Мене зацікавило

Я зрозумів (-ла)

6.2 Оцінювання діяльності учнів

VII. Домашнє завдання

Опрацювати §5. Записати шість прислів'їв, у яких є антоніми або синоніми. Визначити частиномовну належність синонімів та антонімів.

Тема: Пароніми. Ознайомлення зі словником паронімів (5 клас).

Мета:

навчальна: сформувати в учнів уявлення про пароніми; виробити вміння знаходити в текстах і реченнях пароніми, будувати речення із такими словами, виправляти помилки у вживанні паронімів, працювати зі словниками; сприяти запобіганню помилок, пов'язаних із уживанням та написанням паронімів;

розвивальна: розвивати творчі здібності, логіку, спостережливість, культуру мовлення, навички визначення лексичних значень паронімів, правильного вживання їх у мовленні;

виховна: виховувати шанобливе ставлення до слова, виховувати інтерес до мовних явищ.

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

Методи та прийоми: бліцопитування, проблемні питання, усний виклад матеріалу вчителем, дослідження, “мікрофон”, спостереження над мовою, робота зі словником.

Внутрішньопредметні зв'язки: фонетика, орфографія, орфоепія, культура мовлення.

Міжпредметні зв'язки: українська література, природознавство, історія.

Очікувані результати: учні знають, що таке пароніми, уміють вирізняти їх у мовленні; критично ставляться до власного мовлення; усвідомлюють необхідність використання мовних словників.

Обладнання: підручник з української мови для 5 класу, словник паронімів, ілюстрації, презентація, роздавальний матеріал.

Література:

1. Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім “Освіта”, 2022. 256 с.

2. Модельна навчальна програма “Українська мова : 5–9 класи” для ЗЗСО (А. Я. Полторацька, Ю. М. Сафонов, Н. В. Нестеренко). Зі змінами, затвердженими наказом МОНУ № 1475 від 18 жовтня 2024. 44 с. URL: <http://surl.li/wzidzb>

3. Словник паронімів української мови / упор. О. Сербенська. Львів: Априорі, 2022. 392 с.
4. Словник паронімів онлайн. URL: <https://paronimy.info/>.
5. Українська мова. Омоніми. Пароніми. Словник омонімів. Словник паронімів. URL: https://www.youtube.com/watch?v=o9xcL5pCxog&list=PLsWyMT6uUTrfP_wjnXAFkpXPz81pyZEUP&index=12

Хід уроку

I. Організаційний момент

1.1 З'ясування емоційної готовності учнів до уроку

1.2 Перевірка присутності/відсутності

II. Актуалізація опорних знань учнів

2.1 Перевірка домашнього завдання

2.2 Бліцопитування

Пригадаймо основні поняття, які ми будемо використовувати сьогодні на уроці.

Що вивчає лексикологія?

Групи слів за вживанням поділяються на ...?

Дайте визначення синонімів, антонімів.

Назвіть стилі мовлення.

У яких стилях мовлення ми найчастіше вживаємо синоніми, антоніми?

III. Мотивація навчальної діяльності учнів. Оголошення теми й мети уроку

Ще в античні часи відомий філософ та оратор Сократ зауважив таку думку: “Заговори, щоб я тебе побачив”.

3.1 Проблемні питання

Як ви розумієте вислів Сократа?

До чого філософ закликає?

Якими засобами можна збагатити власну мову?

Що може додати мові краси та неповторності?

3.2 Слово вчителя

Сьогодні на уроці ми дізнаємося про дуже цікаві слова – пароніми. Знання і розуміння паронімів допоможе вам правильно вживати їх у мовленні, збагатить ваш словниковий запас. Щоб не помилитися у вживанні того чи іншого слова, потрібно звертатися до словника паронімів, оскільки пароніми, як і синоніми, омоніми, увиразнюють думку, забезпечують точність висловлювання, що має важливе значення для порозуміння між людьми. Правильне, доречне, точне вживання паронімів свідчить про культуру мовлення людини, полегшує процес спілкування.

IV. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу

4.1 Слово вчителя

Пароніми – це слова, які близькі за звучанням, але різні за значенням і написанням. Своєрідність паронімів у тому, що вони мають і вимову, і написання подібні, проте не тотожні. Такі слова можуть відрізнятися однією чи двома буквами у корені, різними префіксами та суфіксами (напр.: *адрес* – це письмове вітання особі чи організації, переважно з нагоди ювілею; *адреса* – місце проживання чи перебування особи, установи; напис на конверті, бандеролі тощо).

Зверніть увагу! Вислови “*на адресу*” і “*за адресою*” мають різне значення. Вислів “*на адресу*” вказує на напрямок дії (можна поставити запитання куди?). Напр.: *Листи надсилайте на адресу...* Вислів “*за адресою*” вказує на місце дії (можна поставити запитання де?). *Курси з водіння розташовані за адресою... Вона проживає за адресою...*

Паронімами можуть бути іменники (*адресат* – *адресант*, *адрес* – *адреса*), прикметники (*авторитетний* – *авторитарний*), прислівники (*мимохідь* – *мимохідь*), дієслова (*позичати* – *запозичати*).

Правильно визначити тлумачення слів допоможуть словники паронімів та тлумачні словники. В українській мові “Словник паронімів української мови” Д. Гринчишина та О. Сербенської є найповнішим зібранням паронімів.

V. Закріплення здобутих знань

5.1 Робота з роздавальним матеріалом

Вправа 1. Пояснити значення паронімів. З парою на вибір скласти та записати речення.

Авторитарний, авторитетний; адресант, адресат; музичний, музикальний; видатний, відомий; запитання, питання; збірна, збірник, зібрання; людний, людяний; континент, контингент; рідкий, рідкісний; сердечний, сердешний; тактовний, тактичний.

Вправа 2. Пояснити значення фразеологічних паронімів.

Пошити в дурні – пошитися в дурні, на гачок ловити – на гачок ловитися, бувати у бувальцях – бувалий у бувальцях, збити з пантелику – збиватися з пантелику, звихнутися розумом – звихнутий розумом.

Вправа 3. Установити відмінності в значенні та вживанні поданих близькозвучних пар слів, користуючися тлумачним словником або словником паронімів.

Декваліфікація, дискваліфікація; кампанія, компанія; гриб, грип; церемонний, церемоніальний; заповіт, заповідь; пам'ятка, пам'ятник; прозовий, прозаїчний; рятувальник, рятівник; музичний, музикальний; уява, уявлення; подвижник, сподвижник; континент, контингент; цінний, ціновий; квартира, кватирка, особовий, особистий; тактовний, тактичний.

Вправа 4. Дати визначення паронімів. Дописати другий член паронімічної пари.

Адресат – ..., вакація – ..., кампанія – ..., континент – ..., дипломат – ..., відмінний – ..., особовий – ..., снувати –

Вправа 5. Відшукати та виправити помилки, викликані змішуванням паронімів. Обґрунтувати свою думку.

На концерті був присутній увесь особистий склад батальйону. Він працював на водній станції рятівником. Співець – це вокаліст, а співак – народний виконавець, який імпровізує в супроводі народного інструмента. Це була дійова модель космічної станції. Зачекай пару мінуток, я запишу її адрес і телефон. Лікар назначив мені лікарство, але воно оказалось неефектним. Він не мав ніякої уяви про те, що сталося. Громадяни України називають свої гроші гривнами.

Вправа 6. Користуючися тлумаченнями, виписаними зі словника паронімів, визначити пароніми.

Такий, від якого нічого не відокремлюється, наповнений по вінця чим-небудь, узятий повністю. Який відзначається внутрішньою єдністю. Який складається або виготовлений з одного шматка, однієї речовини, суцільний. Правове становище установ, організації, осіб тощо. Зведення правил, положень, що визначають завдання, устрій, функції і порядок діяльності якоїсь організації, установи тощо. Набуття характерних ознак і форм у процесі розвитку і формування когось або чогось. Організація, здійснення чого-небудь; виявлення, введення в дію чогось.

5.2 Робота на платформі LearningApps.org.

Виконати вправу на онлайн-платформі LearningApps.org, просканувавши QR-код.

5.3 Робота зі словником

Користуючися словником паронімів, довести, що подані слова є паронімами.

Талант, талан; білити, біліти; веліти, воліти; ефект, афект; гривня, гривна; освічений, досвідчений.

5.4 Пошуково-дослідницька робота

Виписати в зошити паронімічні пари, пояснити їх значення.

Хтось там галасує, голосує, хтось танцює ритуальний танець. Обережні люди придумали забобони – між серцем і розумом знак заборони. Хоч піднімай його домкратом, а хам не стане демократом. Синичка малесенька, наче колібрі, якимось-то існує в своєму калібрі. У графа профіль, як у грифа. Є в нас талант і талан, а в будяках захиляється лан.

5.5 Проблемне завдання

До поданих паронімів дібрати слова так, щоб утворилися нормативні словосполучення. Скласти з ними речення.

Варіант 1. Виголошувати, оголошувати.

Варіант 2. Помітка, примітка.

Варіант 3. Громадянське, громадське.

VI. Підсумок уроку. Оцінювання

6.1 Мікрофон

Що було для вас найскладнішим на сьогоднішньому уроці?

Що нового ви дізналися?

Що вам сподобалося?

Що вас найбільше зацікавило?

6.2 Оцінювання знань учнів

VII. Домашнє завдання

Опрацювати §6. Виконати вправу 51. Скласти сенкан до слова “паронім”.

Тема: Групи слів за походженням: власне українські та запозичені (іншомовного походження) слова (5 клас).

Мета:

навчальна: забезпечити засвоєння поняття про групи слів за походженням; навчити розрізняти запозичену й питому лексику, доречно використовувати в мовленні іншомовні слова;

розвивальна: збагачувати мовлення учнів власне українською лексикою та у такий спосіб сприяти її відродженню; удосконалювати вміння користуватися словниками; розвивати асоціативне та образне мислення, увагу, пам'ять, уміння проводити аналогії між явищами;

виховна: прищеплювати любов до рідного слова, виховувати патріотичні почуття.

Тип уроку: комбінований урок.

Методи і прийоми: бліцопитування, метод спостереження над текстом, робота з підручником, проблемне питання, робота в парах, робота в групах, метод “Прес”, бесіда, самостійна та індивідуальна робота.

Внутрішньопредметні зв'язки: морфологія, синтаксис, орфографія.

Міжпредметні зв'язки: історія, українська література, географія, художня культура.

Очікувані результати: учні засвоюють поняття про групи слів за походженням; вміють розрізняти запозичену та власне українську лексику, доречно використовувати в мовленні іншомовні слова; вміють користуватися тлумачним словником та словником іншомовних слів; висловлюють власні думки щодо почутого, складають і записують речення.

Обладнання: підручник з української мови для 5 класу, тлумачний словник, словник іншомовних слів, мультимедійні засоби навчання та їх програмне забезпечення, дидактичний матеріал, індивідуальні завдання.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач і головний редактор В.Т. Бусел. Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

2. Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім “Освіта”, 2022. 256 с.
3. Грещук Валентина. Я тобою дихаю й живу : збірка поезій. Івано-Франківськ: НАІР, 2025. С. 119.
4. Модельна навчальна програма “Українська мова : 5–9 класи” для ЗЗСО (А. Я. Полторацька, Ю. М. Сафонов, Н. В. Нестеренко). Зі змінами, затвердженими наказом МОНУ № 1475 від 18 жовтня 2024. 44 с. URL: <http://surl.li/wzidzb>
5. Словник іншомовних слів / ред. О. Давидова. Тернопіль: Вид-во “Підручники і посібники”, 2020. 480 с.
6. Словник іншомовних слів. URL: <http://surl.li/pwetks>

Хід уроку

I. Організаційний момент

1.1 З’ясування емоційної готовності учнів до уроку

1.2 Перевірка присутності/відсутності

II. Мотивація навчальної діяльності

2.1 Демонстрація діалогу

Прослухайте діалог двох подруг, визначте якими словами користується одна з подруг.

– Вітаю, Софійко!

– Бонжур!

– Мабуть, добре відпочила, бо маєш гарний вигляд?

– Вгадала! Франція – територія релаксу та шопінгу.

– Розкажи про найяскравіше враження від подорожі?

– Окей! Біля ресепшена я познайомилась із тінейджером зі Швейцарії. Тепер обмінюємося меседжами. Це було несподіване і цікаве знайомство. Упевнена, ти теж прекрасно відпочила?

– Так, але я подорожувала рідною країною, відвідала Буковель. Там дуже добрі та гостинні люди. Привезла багато файних світлин.

– Бачу, ми часу не гаяли і отримали масу позитиву на весь рік.

– Згодна!

– До зустрічі!

– Бувай!

2.2 Оголошення теми і мети уроку

2.3 Проблемне запитання

Наскільки доцільно використовувати запозичені слова?

III. Актуалізація опорних знань

3.1 Перевірка домашнього завдання

3.2 Бліцопитування

Назвіть розділ мовознавства, що вивчає лексику.

Що таке лексика?

Що таке лексичне значення слова?

IV. Сприйняття й опрацювання нового навчального матеріалу

4.1 Слово вчителя

Українська мова має невичерпне багатство слів для вираження найтонших відтінків думок і почуттів. Чим більше слів ми знаємо, тим багатше наше мовлення, гнучкіші звороти, точніші висловлювання, а тому потрібно засвоїти якомога більше слів рідної мови, досягнути її глибини й тонкощі.

Кожна мова складається зі споконвічних слів і засвоєних з інших мов. Лексичний склад української мови неоднорідний за походженням. До нього входять слова, що відрізняються за “місцем народження”. Перша група – успадковані й власне українські слова. Друга група – запозичені, що прийшли з інших мов.

Успадковані слова дійшли до нас із попередніх періодів розвитку мови, так званої прадавньої мовної єдності, або праіндоевропейської мови. Про спільне походження таких слів свідчать їх подібне звучання та будова.

Напр.: праіндоевропейська мова: *méh̥tēr* (‘мати’); українська: *мати*; литовська: *motina*; польська: *matka*; німецька: *mutter*; французька: *mère*; англійська: *mother*.

Власне українські слова є найбільшим і найрізноманітнішим пластом лексики (до 90 % слів). Власне українську лексику можна подіти за такими групами: назви спорідненості (*невістка, брат, шурина*), назви частин тіла (*рука, чоло*), назви тварин (*корова, кінь*,

порося), назви рослин (дуб, береза, бук), назви предметів і явищ природи (колесо, запрягати, ніч) тощо.

До запозиченої лексики належать слова іншомовного походження (приблизно 10% слів).

Приклади запозичених слів із інших мов:

давньогрецької мови – миска, ангел, кедр, грамати́ка, філософія, хор;

латинської мови – республіка, конституція, формула, префікс, юрист, адвокат, лекція, студент, екзамен, інститут, факультет, університет;

тюркських мов – отаман, богатир, чумак, козак, кавун, гарбуз, шашлик, казан, диван, тулуб, базар, ярлик, чабан, тара, баран, сарай, бахча;

німецької мови – майстер, кран, кнопка; фартух, бутерброд, апельсин, касир, штрудель, штраф, штаб, фланг, бинт, курорт, флейта;

французької мови – парламент, політика, костюм, блуза, кабінет, пудра, атака, команда, парфум;

англійської мови – піжама, светр, пудинг, мітинг, клуб, лідер, трамвай, тролейбус, танк, комбайн, футбол, бокс, спорт, чемпіон, катер, яхта.

Зверніть увагу! Про значення та походження запозичених слів можна дізнатися зі словника іншомовних слів та етимологічного словника.

Якщо немає можливості скористатися паперовим варіантом, то ми можемо знайти словники в Інтернеті. Напишіть у пошуку: словник іншомовних слів / тлумачний словник. Далі перейдіть за покликанням і введіть слово у віконечко.

Однак скористатись Інтернетом ми можемо не завжди, напр., на контрольній чи на екзамені. Тоді нам допоможуть ознаки іншомовних слів, за допомогою яких можемо відрізнити іншомовне слово від власне українського.

Особливості, за якими можна “упізнати” іншомовне слово:

- у словах тюркського походження є кілька літер **а**: *хабар, базар, чалма, саман, чабан*;
- слова грецького походження містять буквосполучення **пс, кс**: *ксерокс, епсилон, психіка*;
- тільки іншомовні слова мають на початку слова літеру **а**: *алюзія, альтанка, алегорія*;
- у словах французького походження наголос на останньому складі: *жалюзі, пюре, резюме*;
- слова німецького походження містять сполучення кількох приголосних, у тому числі, і на початку слова: *масштаб, штрудель, рейхстаг*;
- **[ф]** не характерний для української мови, тому всі слова, які починаються з цього звука, є іншомовними: *формат, форум, фурункул*.

4.2 *Бесіда з учнями*

Які власне українські слова ви можете назвати? Погрупуйте їх.

Назвіть запозичені слова, якими ви користуєтесь у повсякденному житті.

Як ви вважаєте, у нашому житті потрібно більше вживати запозичені слова чи власне українські? Чому?

4.3 *Візуальний диктант*

Фонтан – водограй, бібліотека – книгозбірня, процент – відсоток, ін'єкція – укол, чемпіон – переможець, пілот – льотчик, інтерв'ю – опитування.

4.4 *Акцентуаційний диктант*

Користуючися тлумачним словником, визначити лексичне значення слів (усно) та поставити правильний наголос. Установити відповідність.

1. Жалюзі	а) на другий склад
2. Феномен	б) на перший склад
3. Лате	в) на четвертий склад
4. Асиметрія	г) на останній склад

Після виконання завдання учні обмінюються зошитами та виконують взаємоперевірку (1–г; 2–а; 3–б; 4–в).

4.5 Гра “Відгадки”

До кожного речення дібрати слово-відгадку іншомовного походження. Визначити, з якої мови це слово запозичене.

Прилад для вимірювання температури. Людина, що знає багато мов. Підземна залізниця. Спір з якогось питання. Розмова двох осіб. Керівник великого підприємства. Широка асфальтована дорога. Місце, де добувають камінь. Документ про постійне відвідування концертів музики. Швидкий поїзд. Лікар, що лікує очі.

V. Закріплення вивченого матеріалу в процесі практичної діяльності

5.1 Тренувальні вправи

Вправа 1. До іншомовних слів дібрати з довідки власне українські відповідники.

Процент, експлуатація, фон, аплодисменти, аграрний, дискусія, індустрія, аероплан, паралельний.

Довідка: відсоток, тло, оплески, обговорення, промисловість, визиск, літак, рівнобіжний, сільськогосподарський.

Вправа 2. Запропоновані слова ввести до самостійно складених речень. Які з цих слів є власне українськими, а які – запозиченими?

Лиман, веселка, інтернет, жовтень, навпростець, бібліотека, берег, барва, клас, армія, січень, козак, міркувати, жупан, урядник, гарний, школа.

Вправа 3. До наведених нижче запозичених слів дібрати з довідки українські відповідники.

Хеппі енд; се ля ві; шерше ля фам; вені, віді, віці; тет-а-тет; візаві; terra інкогніт; етцетера; вуаля ту; табуля раса.

Довідка: щасливий кінець; таке життя; шукайте жінку; прийшов, побачив, перемиг; віч-на-віч; супротивник/той, хто сидить, стоїть навпроти; невідома земля; і так далі; от і все; чиста дошка.

Вправа 4. Прочитати речення. Назвати власне українські слова.

Спи, моя донечко, спи, моє сонечко, нічка прийшла (С. Галябарда).
Ой, співаю колисанку тихеньку, тихеньку, про кленову колисоньку,

дитинку маленьку (А. Панчишин). Цвіт на каштанах помірно, покірно погас, ах, не зів'яв, а погас, наче люстра у залі... (Б. Олійник). А у літа – бронзова засмага, мерехтливі стразики в очах! Вітерець, закоханий стиляга, причепивсь до літа, мов реп'ях (Н. Данилюк). Мов кінь, вітрище мчить відважно, дола байраки і луги (В. Березенець). Хотілось просто жити – треба воювати, у камуфляжі знову йде весна (В. Грещук).

Вправа 5. Переписати слова, уставляючи на місці крапок, де це потрібно, м'який знак або апостроф. Перевірити себе за орфографічним словником.

Ад..ютант, порт..є, п..юпітр, конференс..є, п..юре, шансон..є, б..юро, ін..екція, б..юджет, миш..як, М..юнхен, кар..єра, інтер..єр, р..юш, П..ємонт, комп..ютер, б..язь, бракон..єр.

Вправа 6. До поданих значень дібрати власне українські слова, записати їх. Два-три дібраних слова ввести до самостійно складених речень.

Великий перелітній птах із довгим прямим дзьобом та довгими ногами (*лелека*). Трав'яниста багаторічна рослина, яка цвіте білими квіточками та дає їстівні плоди; рожево-червона кисло-солодка ягода цієї рослини (*полуниця*). Великий ящик з кришкою і замком для зберігання одягу, коштовностей (*скриня*). Простір, який постає перед очима на відкритій відстані; горизонт, видноколо (*обрій*). Викликати тривогу, хвилювання, непокоїти (*бентежити*).

Вправа 7. Виписати з речень запозичені слова, визначити, з якої мови вони запозичені.

Нектони й до сьогоднішнього дня привертають увагу вчених усього світу. Щоб місто було чистим, викидай сміття в урну. Перші драже могли собі дозволити лише заможні люди. Слово “гумор” походить від слова “рідина”.

Вправа 8. Визначити походження слів. Пояснити значення слів, що стосуються економіки.

Аудієнція, бізнесмен, брокер, іпотека, номінал, ордер, референт, тариф, фіск, ріелтор.

Вправа 9. Виписати пари слів, у яких неправильно дібрано до слів іншомовного походження українські відповідники.

Акумуляувати – накопичувати, бартер – лаштунки, фіаско – провал, демонструвати – показувати, репрезентувати – дарувати, консенсус – згода, ревізія – перевірка, конфіденційний – таємний, еміграція – переселення, менеджмент – управління, аплодисменти – оплески, сиквел – продовження, аномалія – перевага.

Вправа 10. Записати слова іншомовного походження, правильно розставивши літери *и* та *і*, пояснити правопис слів.

С..мптом, ф..нанси, економ..ка, такт..чний, д..пломант, рекомендац..йн..й, ор..г..нал, еkv..валент, кред..т, гр..ф, л..нгв..ст..ка, експер..мент, р..тор..ка, д..ференц..йн..й, аналог..я, гарант..я, ..м..грац...я, еп..лог, ..люстрац..я, л..м..тувати, асоц..ац..я, акред..тац..я.

Вправа 11. Переписати подані іншомовні слова, подвоюючи, де потрібно, букви.

Ір..аціональний, антен..а, віл..а, ім..іграція, Дал..ас, ім..унітет, ват.., Піт..сбург, імпрес..іонізм, Рен.., дрос..ель, міс..ія, Одис..ей, оп..ортунізм, лем..а, ман..а, оп..онент, кас..а, нет..о, ван..а, міс..іс, сюр..еалізм, ан..отація, трас..а, еф..ект, іп..одром, Яс..и.

5.2 Робота в групах

Записати англiцизми, які часто вживаються у повсякденному житті.

Група 1. Англiцизми, пов'язані зі спортом та технікою.

Група 2. Англiцизми, пов'язані з одягом та косметикою.

5.3 Самостійна робота з картками

КАРТКА 1

Переписати, вставляючи пропущені літери. Визначити іншомовні слова, пояснити їхнє лексичне значення, визначити в них орфограми, пояснити вживання розділових знаків.

Оф..си аж тріщать від найсучаснішої техніки: телефонів, факсів, комп'ютерів, пр..нтерів, сканерів, ксероксів, мон..торів (О. Сенчик). Людина сама собі створює безліч проблем: заборон, пер..шкод, бар'єрів, ф..льтрів і шлагбаумів (О. Сенчик). Боятися треба хіба що

духовної г..под..намії і екологічного забруднення душі (Я. Климентовська).

КАРТКА 2

Виписати слова іншомовного походження, пояснити їхнє лексичне значення, визначити в них орфограми, обґрунтувати написання слів.

Хто свого часу творив імідж, скажімо, Лесі Українці? Та ніхто. Донедавна й понять таких не було – імідж, рейтинг. Вона сама собі творила популярність. Титанічною працею творила, потужним талантом своїм. “Публіка” ж, очевидно, мала право на вибір “свого” взірця (Із газети).

5.4 Робота на онлайн-платформі *LearningApps.org*

Виконати вправи на онлайн-платформі *LearningApps.org*, просканувавши QR-код.

Завдання 1.

Завдання 2.

5.5 Інтерактивна гра

Учень вибирає собі суперника, називає йому запозичене слово, а суперник має дібрати український відповідник. Той, хто не називав доречний відповідник, вибуває з гри. Якщо суперник називає слово, то залишається і наступний вибір за ним. Гра продовжується, поки не залишиться троє найкращих гравців.

5.6 Проблемні запитання

Поясніть, що означають запозичені прислівники та вигуки *вау*, *о'кей*, *фіфті-фіфті*. Якщо ви вживаєте їх у своєму мовленні, то з якою метою? Яке значення мають варваризми *no problem*; *no coment*. Чи

правомірне, на вашу думку, їхнє вживання в мовленні радіо- та тележурналістів? Чому?

VI. Підсумок уроку

6.1 “Незакінчене речення”

На уроці ми...

Найбільше запам’яталось ...

Опрацювання запозичених слів допоможе мені...

Я хочу більше знати про...

6.2 Оцінювання учнів

VII. Домашнє завдання

Опрацювати §8. Скласти та записати речення зі словами іншомовного походження, що зустрічаються в назвах вашого довкілля (магазини, клуби, їдальні, ресторани, інші об’єкти).

Тема: Активна й пасивна лексика української мови: застарілі слова (архаїзми й історизми) (5 клас).

Мета:

навчальна: поглибити знання учнів про активну та пасивну лексику української мови; сформувані поняття про архаїзми та їх роль у тексті; пояснити відмінності між архаїзмами та історизмами; навчити розпізнавати архаїзми в мовленні;

розвивальна: розвивати вміння розрізняти активну та пасивну лексику, достовірно пояснювати лексичне значення архаїзмів;

виховна: виховувати любов до рідного слова та історії нашого народу.

Тип уроку: формування вмінь і навичок.

Методи і прийоми: бесіда, лінгвістична гра, колективна, групова та індивідуальна роботи.

Внутрішньопредметні зв'язки: морфологія, фонетика, синтаксис, стилістика.

Міжпредметні зв'язки: історія, українська література, географія, художня культура.

Очікувані результати: учні знатимуть визначення архаїзмів, матимуть уявлення про їхнє функціонування в мові, вмітимуть шукати до них відповідники, знатимуть особливості архаїзмів та історизмів.

Обладнання: підручник із української мови для 5 класу, відео, тлумачний словник, роздавальний матеріал.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач і головний редактор В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

2. Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім "Освіта", 2022. 256 с.

3. Грещук Валентина. Ми зустрінемося там, де не буде війни... : збірка поезій. Івано-Франківськ: НАІР, 2022. С. 103.

4. Модельна навчальна програма "Українська мова : 5–9 класи" для ЗЗСО (А. Я. Полторацька, Ю. М. Сафонов, Н. В. Нестеренко). Зі

змінами, затвердженими наказом МОНУ № 1475 від 18 жовтня 2024.
44 с. URL: <http://surl.li/wzidzb>

Хід уроку

I. Організаційний момент

1.1 З'ясування емоційного стану учнів

1.2 Перевірка присутності/відсутності

II. Актуалізація опорних знань

2.1 Перевірка домашнього завдання

2.2 Фронтальне опитування

Що таке активна лексика?

Чим активна лексика відрізняється від пасивної?

Якою лексикою ви найчастіше користуєтесь?

2.3 Проблемне запитання

Чи ви знаєте значення слова *ректи*?

III. Мотивація навчальної діяльності учнів. Оголошення теми та мети уроку

3.1 Слово вчителя

Мова нагадує живий організм, який постійно росте й оновлюється. Якесь слова виходять із ужитку, якесь з'являються разом з новими предметами та явищами. Саме про ці слова буде йтися на сьогоднішньому уроці.

У нас сьогодні незвичайний урок. Він принесе нам **Успіх** і **Радість**, а показати ми на ньому повинні **Обдарованість** і **Кмітливість**. Я бажаю вам отримати задоволення від уроку.

IV. Ознайомлення з новим матеріалом, його осмислення

4.1 Перегляд відео "Філологічні цікавинки"

URL: https://www.youtube.com/watch?v=7XDxVUYM6_Y

4.2 Бесіда після перегляду відео

Чи зауважили ви, що деякі слова зустрічаються дуже рідко в нашому мовленні, а інші ми використовуємо частіше? Як ви гадаєте, з чим це може бути пов'язано?

А чи хотіли б ви дослідити історію вживання слів і дізнатися, чому одні слова зникають з мови, а на зміну їм з'являються нові?

4.3 Слово вчителя

Багато слів української мови живуть віками, проте є такі, які стають у мові застарілими або й зовсім зникають. Одні слова вийшли з ужитку, бо зникли поняття, які вони називали: *жандарм, городничий, кріпак, каганець*. Інші слова замінюють виразніші, більш уживані: *просинець – січень, марець – березень, гудець – музикант*. Як ви вже знаєте з попереднього уроку, активна лексика становить ядро словникового складу мови. Вона об'єднує як споконвічно українські слова, так і численні групи запозичених слів. Головна ознака активної лексики – регулярне використання у сфері діяльності людини.

Пасивна лексика – це слова, які вийшли або виходять з активного вжитку, а також нові слова, недавно створені чи запозичені з інших мов – неологізми. Слова, які вийшли з активного вжитку, називаються застарілими.

Отож, на сьогоднішньому уроці ми вивчимо, які ж слова є застарілими і більш детально попрацюємо над архаїзмами.

Архаїзми – це слова, витіснені з ужитку синонімами: *перст (палець), длань (долоня), куафёр (перукар)*. Архаїзми здебільшого вживають як стилістичний засіб у художньому та публіцистичному стилях.

Історизми – це слова, що вийшли з активного вжитку через те, що зникли поняття, які вони називали: *боярин, жупан, очіпок, сакві*. Історизми переважно вживають тоді, коли потрібно охарактеризувати минулу епоху.

V. Виконання вправ на застосування та закріплення знань

5.1 Розподільний диктант

Диктовані вчителем пари слів записати у дві колонки так, щоб спочатку йшло літературне слово (нормативне), а потім його застарілий синонім.

Бій, баталія; військо, дружина; комонний, кінний; вікторія, перемога; перекладач, толмач; ректи, говорити; підліток, отрок; красило, барвник; перукар, кауфер.

5.2 Робота на онлайн-платформі LearningApps.org

Виконати вправу на онлайн-платформі LearningApps.org, просканувавши QR-код.

5.3 Вибірковий диктант

Виписати застарілі слова, пояснити лексичне значення кожного слова. Визначити історизми та власне архаїзми.

Ти тут, а темряви неначе й не було, ми разом випросили щастя у планиди! (В. Грещук). Це твоя корогва, Україно, наді мною клекоче (Ю. Липа). Мабуть, край лісу тут хорунжі й хорунженки тримали свій редут (Д. Білоус). Осавула звечора знов загадував на панщину (І. Нечуй-Левицький). Громада повинна була одроблять то за чередника, то за титаря, то якийсь вигаданий паном шарварок (І. Нечуй-Левицький). Ходить лірник, корбу крутить (Б. Гірський). Колись були воли, очкур і постоли... Тепер волів катма, не стало і ярма (П. Федотюк).

5.4 Пояснювальний диктант

Визначити застарілі слова, за допомогою словника з'ясувати лексичне значення кожного.

Тече ріка велика Борисфен (Л. Костенко). А серце прагне січі й далини (А. Малишко). Чи є між нами Самиренко з калиткою і поетичним вухом? (П. Мідянка). Сам собі сказав хлопчак: “До музею здам личак” (Л. Біленька). Наш родовід іде від плуга, від рала і від

лемеша (О. Довгий). Я вийшов і пішов. Я йшов один, як перст (М. Вінграновський). Нове мотовило аж гуло в її руках і черкалося об сволок (І. Нечуй-Левицький). Заплакала мати, покинула праник, присіла на кладці (П. Воронько).

5.5 Лексико-синтаксична робота

За допомогою тлумачного словника з'ясувати лексичне значення запропонованих слів. Визначити, до якої лексики вони належать, вписати архаїзми.

Дворянин, вїйт, фунт, мурза, чадо, глас, корець, сажень, гайдук, мотика, десятина, посполитий, тіун, даремщина, дідинець, куна, п'ядь, рать.

5.6 Пошуково-творча вправа

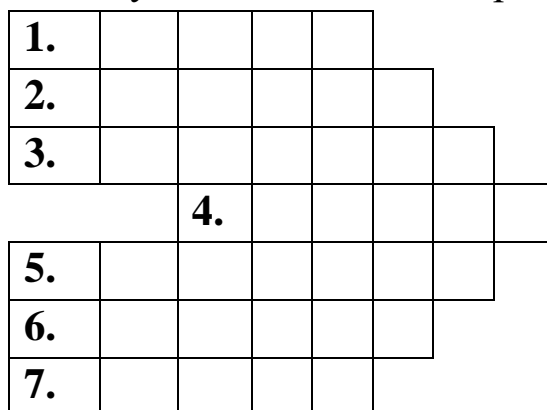
Підкреслити застарілі слова. Користуючися тлумачним словником, вписати значення архаїзмів.

Глаголити, посуд, копійка, козак, губернатор, відро, сажень, гайдук, мірошник, кайло, граблі, нива, голуб, ніж, мотика, десятина, гектар, воєвода, фунт, вїйт, збори, кружка, злато, драч.

5.7 Кросворд

До застарілих слів дібрати сучасні відповідники.

1.Всує. 2.Перст. 3.Спудей. 4.Зигзиця. 5.Вражий. 6.Інако. 7.Мапа.

Відповіді: 1.Марно. 2.Палець. 3.Студент. 4.Зозуля. 5.Ворожий. 6.Інакше. 7.Карта.

5.8 Робота з роздавальним матеріалом

Вправа 1. Знайти у фразеологізмах архаїзми, визначити їх значення.

Одним ликом шиті; грати в бирюльки; темна вода во облацех; притча во язицех; збити з пантелику; взяти на цугундер; ускочити в халепу; битися об заклад; брати в дружини; канути в лету.

Вправа 2. Установити відповідність між прислів'ями, підкреслити архаїзми, пояснити їхнє значення, користуючися словником.

Поки баба спече книші, ...	(...утім діло, щоб у печі кипіло)
Недогода нашій бабці ...	(... той, що у стодолі)
Не в тім річ, що у хаті піч, а...	(... не ціпом махати)
Язиком вихати – ...	(... у діда не стане душі)
Пішов на комара з дрючком, а...	(... ні на печі, ні на лавці)
Добре боїться кива, а ...	(... ледаче не боїться й кия)
Пішла Настя в поле жати, та ...	(... на вовка зі швайкою)
Не той хліб, що у полі, а...	(... забула серп узяти)

Вправа 3. Ознайомитися з архаїзмами та їхніми сучасними відповідниками, скласти з ними речення.

Варівкий – нерішучий; виляски – ехо, відлуння; вікодавній – древній; гінний – вільний; добромовний – красномовний; долемзати – доплестись.

Вправа 4. Дібрати до застарілих слів сучасні відповідники.

Корогва, палець, крам, уста, рать, стольний град, перо, ремісник, хорунжий, червінець.

Вправа 5. Згрупувати слова у відповідному порядку.

1. Назви старовинного одягу.
2. Назви старовинного посуду.
3. Назви колишніх чинів.
4. Назви старовинної зброї.
5. Назви старовинних одиниць виміру.

Аршин, верства, вершок, гони, ківш; вйт, десяцький, жандарм, осавула, становий; таріль, штофи, куманці, коновки; жупан, запаска, кирея, свита, сіряк; лук, панцир, мушкет, спис, щит.

Вправа 6. Дібрати до архаїзмів відповідні слова сучасної української мови, записати їх.

Свічадо, перст, перебути, благий, вакації, уста, піє, воліти, ректи, зигзиця, десниця, рать, ланіти, брань, блават, велій, шарлат, грезет.

Довідка: великий, говорити, битва, губи, щоки, бути, бажати, зозуля, військо, палець, шовк (блакитний), добрий, канікули, рука, дзеркало, пурпур, співає, шовк (сірий).

Вправа 7. Підкреслити різнокольоровими олівцями застарілі слова і загальноживані. Із тлумачного словника виписати значення застарілих слів.

Дщерь, посуд, копійка, козак, губернатор, відро, сажень, гайдук, мірошник, кайло, граблі, нива, голуб, ніж, мотика, десятина, гектар, воєвода, вїйт, збори, кружка, п'ядь, драч.

Вправа 8. Із поезії виписати історизми та архаїзми.

І вийшов я на гори, як Хорив,
Поглянув на Дніпра важке свічадо,
Братам далеким поклонився радо,
Бо Київ разом з ними я творив.
Світила осінь. Берег златогрив
Дививсь у воду, як русяве чадо
Князів моїх. О таємнича Ладо,
Скажи, чиє життя я повторив?

(Д. Павличко).

Вправа 9. У реченнях знайти архаїзми, дібрати до них сучасний відповідник.

В задумі я іду до гаю через баштан, що на путі, і соняшники повертають за сонцем чола золоті (В. Сосюра). Огорнутий багрянцем опанчі, Тримаючи десницю на мечі, Данило їхав (М. Бажан). І плаче, плаче Ярославна в Путивлі городі. Й рече: – Вітрило-вітре, господине! Нащо ти вієш..? (Т. Шевченко). В Путивлі-граді вранці-рано співає, плаче Ярославна, як та зозуленька кує, словами жалю додає (Т. Шевченко). Напала ти [фашистська Німеччина] на нас... як та злодюжка. Як тать. Вночі (П. Тичина). Поховайте та вставляйте, кайдани порвіте, і вражою злою кров'ю волю окропіте (Т. Шевченко). Молоді ланіти, очі і уста (у Марії) марніють зримо (Т. Шевченко). І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій, не забудьте пом'янути

незлим тихим словом (Т. Шевченко).

Вправа 10. Прочитати речення та знайти у них застарілі слова. Сформулювати висновок про те, у яких сферах мовленнєвої діяльності та з якою метою використовуються історизми та архаїзми.

А тоді, прийшовши до ріки Осколу, він ждав два дні брата свого Всеволода, – той ішов був іншою дорогою з Курська, – і звідти рушили вони до [річки] Сальниці. Тут же до них і сторожі приїхали, що їх вони послали були язика ловить, і сказали вони, приїхавши: “Бачилися ми з ворогами. Вороги наші оружно їздять. Тому або ви поїдете борзо, або вернемось додому, бо не наша є пора”. Але Ігор сказав із братами своїми: “Якщо нам, не бившия з ними, вернутися додому, то сором нам буде гірше смерті. Хай як нам Бог дасть”. І тоді, порадившись, їхали вони всю ніч.

5.9 Лексична п'ятихвилинка

Дописати до кожного тематичного ряду 3–4 слова.

Назви старовинної зброї: мушкет ...

Назви старовинного одягу: плахта ...

Назви старовинного посуду: куманці ...

Назви колишніх чинів: жандарм ...

Назви старовинних одиниць виміру: десятина ...

VI. Підсумок уроку

6.1 Рефлексія

Яку лексику називають активною, а яку – пасивною?

На які групи ділиться застаріла лексика?

Які слова називаються архаїзмами і в яких сферах суспільного життя вони вживаються?

Яка різниця між історизмами й архаїзмами?

6.2 “Незакінчене речення”

Продовжити думку: “Сьогодні на уроці я почув (-ла), побачив (-ла), зрозумів (-ла)...”

6.3 Оцінювання роботи учнів на уроці

VII. Домашнє завдання

Опрацювати §14. Вивчити теоретичний матеріал. Виписати зі словника по десять архаїзмів та історизмів, скласти з ними речення.

Тема: Неологізми. Письменницькі новотвори (5 клас).

Мета:

навчальна: поглибити знання учнів про активну та пасивну лексику, неологізми й okazіоналізми, причини їх появи та переходу до класу загальнонавчаних слів; витлумачити роль неологізмів та okazіоналізмів у мовленні; формувати вміння знаходити неологізми й okazіоналізми у художньому тексті, визначати їх тип та стилістичне значення;

розвивальна: розвинути навички спостереження, пам'яті, логічного та образного мислення;

виховна: виховувати любов до рідного слова, до лексичного розмаїття української мови.

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

Методи та прийоми: бесіда, лінгвістична гра, колективна та групова робота, рефлексія.

Внутрішньопредметні зв'язки: морфологія, орфографія, синтаксис.

Міжпредметні зв'язки: українська література, історія України.

Очікувані результати: учні визначають неологізми й okazіоналізми в усних та писемних текстах; вміють користуватися тлумачним словником та словником іншомовних слів; аргументовано доводять належність слова до певної групи лексики.

Обладнання: підручник з української мови для 5 класу, словник неологізмів, роздавальний матеріал, презентація.

Література:

1. Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім "Освіта", 2022. 256 с.

2. Модельна навчальна програма "Українська мова : 5–9 класи" для ЗЗСО (А. Я. Полторацька, Ю. М. Сафонов, Н. В. Нестеренко). Зі змінами, затвердженими наказом МОНУ № 1475 від 18 жовтня 2024. 44 с. URL: <http://surl.li/wzidzb>

3. Навчальний проєкт: "Словник неологізмів". URL: <http://surl.li/ylmhaj>

Хід уроку

I. Організаційний момент

1.1 Привітання вчителя

1.2 Перевірка присутності/відсутності

II. Актуалізація опорних знань

2.1 Перевірка домашнього завдання

2.2 Фронтальне опитування

Яка лексика належить до активної, а яка до пасивної?

Що таке архаїзми та історизми?

Наведіть по три приклади власне архаїзмів та історизмів.

III. Оголошення теми уроку, ознайомлення з новим матеріалом, його осмислення

3.1 Слово вчителя

Неологізми (від грец. *neos* – новий, *logos* – слово) – це нові слова, словосполучення, фразеологізми, що з'являються у мові.

Науковці розрізняють такі типи неологізмів: загальнономовні та індивідуальні (інша назва – авторські чи індивідуально-авторські).

Загальнономовні неологізми називають нове поняття, виконують номінативну функцію та поділяються на:

а) лексичні неологізми – нові слова, утворені за наявними в мові моделями (*закордоння, пропрезидентський, пострадянський*) або запозичені з інших мов (*райтер*);

б) семантичні неологізми – нові значення вживаних раніше слів: *берегиня (русалка) – берегиня (жінка), зелені (захисники природи) – зелені (долари)*.

Індивідуальні (авторські) – слова, що утворюються за наявними у мові моделями, але не використовуються в загальнономовному словнику. Оказіоналізми мають індивідуальний характер, уживаються лише в умовах певного контексту, який дає змогу розкрити їхнє значення. Індивідуальні неологізми дають іншу, емоційно-експресивну назву поняттю. Як правило, ці неологізми “зберігають” за собою авторство й завдяки своїй образності не переходять до розряду

загальнономовних. Напр., неологізми П. Тичини: *павутинитися, дощоросно, прометейно, сонцебризно, акордитись, блискотінь*.

Таблиця неологізмів українських письменників

Іван Котляревський несамовитий, приміта, розтовкти, угамуватися	Іван Нечуй-Левицький стосунок, перепона, квітник, вигукування, сміливість
Тарас Шевченко вогняний, високочолий, знищити, мордуватися, почимчикувати, фортеця	Михайло Старицький незагойний, мрія, завзяття, байдужість, темрява, привабливий, потужний, нестяма
Пантелеймон Куліш вабити, зграя, злочинець, несвідомий, покора, послуга, почуття, рівність	Павло Тичина акордитися, бистроплин, юнка, озброя, могутнітися, незвідний, наструнений, кровосіч
Марко Вовчок красень, легкодухий, намір, питання, струміль	Максим Рильський буйнокрилий, веселокрилий, розкрилювати, розбрататися
Леонід Глібов бурмотати, поживкнуту, соромно	Іван Франко отвір, привид, чинник

3.2 Інформаційна хвилинка

Науковці дійшли висновку, що у мовах різних народів світу нове слово народжується кожні 98 хвилин. Доля неологізмів різна. Одні з них ніколи не потрапляють до активного словникового фонду, інші перетворюються в загальнономовні одиниці й переходять до активного словникового запасу. Це означає, що неологізм – поняття конкретно історичне. У момент його появи й протягом певного часу лексичне новоутворення сприймається як неологізм.

В Україні репрезентували словник неологізмів української мови, які виникли від 24 лютого 2022 року. Про це повідомили в інформаційному агентстві АрміяInform. У словнику поки 25

неологізмів, 9 нових словосполучень та 9 слів, які отримали нові значення.

Зі словничком найвідоміших неологізмів російсько-української війни можна ознайомитися на офіційному сайті АрміяInform (стаття “АрміяInform представляє словник неологізмів української мови” за 20 липня 2022), або ж просканувавши QR-код.

IV. Виконання вправ на застосування і закріплення знань, формування умінь і навичок

4.1 Робота на онлайн-платформі LearningApps.org

Виконати вправи на онлайн-платформі LearningApps.org, просканувавши QR-код.

Завдання 1.

Завдання 2.

4.2 Тренувальні вправи

Вправа 1. Прочитати слова, пояснити їх значення, виписати неологізми.

Факс, дилер, метелик, телетайп, менеджмент, мечник, лучник, ліжко, імідж, клонування, патефон, зошит, небо, вайфай.

Вправа 2. Виписати із тексту авторські неологізми.

Засмутилося Літо-Жовтень. А тоді... тоді усміхнулося. Адже край дороги з'явилася зграйка золотих із сонячними іскорками жовтців; а звідкись донісся аромат лісової суниці, засвітилася зовсім поряд чудова лісовуха-ягода; тінь якогось крихітного кущичка-

крайдорожника стала прохолодною, як тінь старої ліщини, а час від часу, коли шум стихав, чутно ставало веселу пісеньку квакеньят, стукіт дятла й зозулине “ку-ку”. Похитало Жовтеня головою і з порожнім кошиком повернулося до лісу, на горище хатинки лісника. Відпочити трішки.

Вправа 3. Записати слова, що відповідають поданим значенням. Які з них можна вважати неологізмами?

1. Клейка стрічка для пакування та інших цілей. 2. Людина, що здійснює публічне відтворення записаних на звуковій носії музичних творів зі зміною або без зміни матеріалу технічними засобами. 3. Кисломолочний продукт із фруктовими добавками. 4. Процес обміну книг. Людина, прочитавши книгу, залишає її у громадському місці для того, щоб хтось інший цю книгу зміг прочитати, а потім, відповідно, повторив цю процедуру. 5. Вебсайт, головний зміст якого – регулярно додавані записи, зображення чи мультимедія. 6. Дизайнер або художник з макіяжу. 7. Жанр інтернет-роликів, у яких блогер виконує завдання на відеокамеру і розміщує його в мережі, а потім пропонує повторити завдання своєму знайомому або необмеженому колу користувачів.

4.3 Самостійна робота в зошиті

Із запропонованими неологізмами скласти та записати речення, розтлумачити значення кожного неологізму.

Реп, шоу, спонсор, аеробіка, вайфай, екземпляр, процент, планшет.

4.4 Робота біля дошки

Списати речення. Визначити авторські неологізми. Яка їхня роль у поетичному мовленні?

Згадавсь чомусь Іван Франко і вічнодумна Леся Українка (П. Тичина). Нам би героїчної музики Бетховена на щодень, щоб перемінити нашу роззявкувату, скраюхатню натуру (В. Захарченко). Золотокрила, золотокоса, до нас приходить царівна осінь. Чимось багата, чимось печальна, хмародоросла, дощеврожайна (З. Живка).

4.5 Диктант із коментуванням

Визначити застарілі слова та неологізми (загальнономовні й авторські).

Чумацький Шлях лежав над головою як стезя вічності, по котрій ішли в давнину, йдуть сьогодні, йтимуть завтра (Є. Гуцало). Шабля свиснула сталеву, розбудила булаву. А бояни буйночубі поклонились батьку Хмелю (П. Перебийніс). Емотиконів було в електронному листі більше, ніж слів (Із розмови). Що це з тобою? Затовстошкурився вже? (О. Гончар). А за вікном дівчатко у вінку – таке українне, чисте і травневе (Г. Лютий).

4.6 Робота з роздавальним матеріалом

Вправа 1. Розподілити слова у 3 колонки: архаїзми, історизми, неологізми.

Шаровари, сонцебризний, страж, аероплан, очіпок, гетьман, ланіти, розкрилено, акордитись, град, вої.

Вправа 2. Установити відповідність між словом та його значенням.

1. Зампінг	а) це повідомлення на зразок: “Вашу карту заблоковано, зверніться за цим номером телефону”.
2. Волл-кроул	б) якщо на онлайн-зустрічах ти сидиш у піжамних штанах та в піджаку;
3. Спендемік	в) це будь-яка активність, яка передбачає безпосередній контакт із Землею, напр., ходіння босоніж по траві чи обіймання дерев, що нібито заспокоює і покращує фізичне та психічне здоров’я;
4. Зум-одяг	г) означає несподівану тенденцію витратити гроші під час кризи, особливо на те, що не потрібне;
5. Смішинг	г) описує ситуацію, коли пара закінчує стосунки по відеодзвінку;
6. Граундинг	д) вид туристичних подорожей, коли люди йдуть дивитися на стіни.

Відповіді: 1–г, 2–д, 3–г, 4–б, 5–а, 6–в.

4.7 Гра “Четверте зайве”

Із кожного рядка викреслити зайве слово. Звернути увагу на написання слів, пояснити відомі вам орфограми.

Адаптер, лайфхак, ад'ютант, копірайтер.

Бєбі-бум, мода, лазанья, інвойс.

Квір-танго, пристрій, букмекер, мем.

Демократія, екшн, кол-центр, меседж.

4.8 Розподільний диктант

Виписати окремо неологізми, застарілі слова та загальновживані.

Інтернет, літак, ковід, пан, апгрейд, ракета-носій, вікно, універсам, помічник, блогінг, школа, гувернантка, челендж, вулиця, фідбек, довідник, комп'ютер, книга, флешбек, гетьман, буккросинг, жупан, праця, подкаст, газета, фунт, телевізор, радіо, свита, тестинг, хан, сторітелінг.

V. Підсумок уроку

5.1 Рефлексія

Які слова називаються неологізмами/оказіоналізмами? У яких сферах суспільного життя вони вживаються?

5.3 Оцінювання роботи учнів на уроці

VI. Домашнє завдання

Опрацювати §15. Дібрати 10 неологізмів, пояснити їх значення та скласти з ними речення.

Додаток VIII. Конспекти уроків (Фразеологія)

Тема: Фразеологізми. Поняття про фразеологізм, його лексичне значення (5 клас).

Мета:

навчальна: сформувати в учнів поняття про фразеологізми української мови, їх лексичне значення;

розвивальна: розвивати та збагачувати логічне мислення, усне й писемне мовлення, уміння й навички учнів аналізувати та узагальнювати;

виховна: сприяти вихованню поваги до краси та багатства української мови.

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

Методи та прийоми: слово вчителя, “мікрофон”, лексичний диктант, розподільний диктант, тренувальні вправи, бесіда, робота з підручником, робота в парах.

Внутрішньопредметні зв’язки: орфографія, словотвір, синтаксис та пунктуація.

Міжпредметні зв’язки: українська література, народна творчість.

Очікувані результати: учні повторили та закріпили уже відомий і добре засвоїли новий матеріал, орієнтуються в системі фразеологізмів, вміють користуватися словником фразеологізмів.

Обладнання: підручник з української мови для 5 класу, ілюстрації, презентація, наліпки для мотивації навчальної діяльності учнів.

Література:

1. Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім “Освіта”, 2022. 256 с.

2. Горошкіна О. М. Сучасний урок української мови : від планування до проведення. Харків : Основа, 2010. 111 с.

3. Модельна навчальна програма “Українська мова : 5–9 класи” для ЗЗСО (А. Я. Полторацька, Ю. М. Сафонов, Н. В. Нестеренко). Зі змінами, затвердженими наказом МОНУ № 1475 від 18 жовтня 2024. 44 с. URL: <http://surl.li/wzidzb>

4. Фразеологія. Поняття про фразеологізм, його лексичне значення. Фразеологізми в ролі членів речення. URL: <http://surl.li/alxovl>

Хід уроку

I. Організаційний момент

1.1 Психологічна вправа “Наш настрій”

Погляньте один на одного та посміхніться. Із цих промінчиків добра, що заіскрилися на ваших обличчях, ми розпочнемо урок.

1.2 Перевірка присутності/відсутності

II. Актуалізація опорних знань

2.1 Перевірка домашнього завдання

2.2 Лексичний диктант

Розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови.

Усі слова, що вживаються в мовленні й становлять її словниковий склад.

Закладений у слові зміст, який визначається співвіднесеністю слова з відповідним поняттям.

У яких словниках пояснюють лексичне значення слова?

Слова різні за написанням, але близькі за значенням.

Слова протилежні за значенням.

2.3 Бесіда

Що таке лексичне значення слова?

На які групи можна поділити записані слова за їхнім лексичним значенням?

Що ви знаєте про ці групи?

Як поділяються слова за кількістю лексичних значень?

Доведіть тезу про те, що в мовленні зустрічаються слова з прямим і переносним значенням.

III. Оголошення теми та мети уроку

IV. Пояснення нового матеріалу

4.1 Слово вчителя

Кожна мова світу має у своєму арсеналі потужну зброю, що допомагає увиразнити мовлення, збагатити його, передати всі відтінки

значень. Це фразеологізми. Не виняток й українська мова. До її складу входять десятки тисяч сталих висловів, мовних кліше, приказок, афоризмів. Про їхнє значення, походження розкажуть фразеологічні словники.

Фразеологізми – джерело неповторності літератури. У мовленні фразеологізми використовують з різною метою: для надання висловлюванню образності, емоційності, експресивності; створення відтінку іронії, жарту, насмішки, сарказму; вираження позитивних емоцій або фамільярності; відтворення найтонших нюансів значення, характеристики предмета, явища, ситуації.

Фразеологізм (фразеологічний зворот) – це стійке, лексично неподільне і цілісне словосполучення (речення), яке за значенням дорівнює одному слову. Розділ мовознавства, що вивчає фразеологізми, називається фразеологією.

Фразеологізм уживається як ціла нерозкладна словникова одиниця. Значення фразеологізму не збігається зі значенням окремих слів, що входять до його складу. У реченні такий вислів може виконувати функцію будь-якого члена речення.

Усі фразеологізми мають декілька спільних ознак:

- відтворюваність у мовленні;
- постійний лексичний склад;
- у реченні всі компоненти фразеологізму виконують одну синтаксичну функцію;
- наявність синонімічних й антонімічних зв'язків із іншими фразеологізмами та словами.

За компонентним складом і граматичними зв'язками розрізняють такі види фразеологізмів:

- фразеологізми-речення (*Одна пташка весни не наспіває; баба з воза – кобилі легше*);
- словосполучення (*Жовта преса, дерти носа, легка рука, земля обітована, манна небесна*);
- фразеологізми-слова (*Антей, Отелло, Соломон, Нарцис, Одиссея, Крез*).

V. Закріплення вивченого матеріалу

5.1 Робота в парах

Гра “Знайди зайве”. У кожному рядку знайти та виписати зайвий фразеологізм.

Птах високого польоту, велика риба, не покладає рук.

Бути на сьомому небі, обминати гострі кути, як вдруге на світ народитись.

Давати хропака, наживати п'ятами, дати дьору.

Сон бере, клювати носом, вибити з колії.

Викинути з голови, напустити пихи, дерти кирпу.

Давати прочухана, дати перцю, дати гарбуза.

Після виконання завдання учні обмінюються один із одним зошитами й оцінюють правильність виконання (кожна правильна відповідь – 1 б.).

5.2 Робота на онлайн-платформі *LearningApps.org*

Виконати вправу на онлайн-платформі *LearningApps.org*, просканувавши QR-код.

5.3 Тренувальні вправи

Вправа 1. Виписати фразеологізми, пояснити їх значення.

1. Батько зв'язав свою долю з простим народом. Його рожеві мрії з часом розвіялись, але він не залишав більше села. 2. А плітки цієї самодіяльної агенції, навіть найбезглуздіші, на жаль, ще сприймаються легковірним людом за чисту монету. 3. Хіба Лук'ян лежить, він же вміє та й любить працювати до сьомого поту. 4. Із біблійної легенди відомо: Бог прокляв Адама і Єву за гріхопадіння і прогнав з раю на грішну землю, суворо сказавши, що будуть вони здобувати гіркий хліб у поті чола свого...

Вправа 2. До наведених нижче значень дібрати відповідні фразеологізми.

1. Робити щось надзвичайне, несподіване. 2. Говорити відверто, прямо. 3. Набути великого досвіду. 4. Продовжити чийсь традиції. 5. Говорити щось недоречне, нерозумне. 6. Мати до різних людей однаковий підхід. 7. Говорити пусту річ. 8. Щось безслідно зникло.

Вправа 3. Прочитати речення, назвати фразеологізми, пояснити їхнє значення, за потреби можна звернутися до словника фразеологізмів.

Бабина дочка така лінива: ні до холодної води не береться, все б сиділа, згорнувши руки (Нар. твор.). А там – козак не в тім'я битий: щось та прирозуміє (М. Пригара). Поникла весела голова моя, обняв душу сум, на серце як кам'яна гора налягла (П. Мирний). Хто гірший боягуз, той балакав про екзамен, що висів на носі (А. Свидницький).

Вправа 4. Прочитати текст, визначити фразеологізми. Пояснити значення кожного фразеологізму. Розказати про роль фразеологізмів у мовленні. Які з ужитих у висловлюванні фразеологізмів можна вважати синонімічними?

Як у першій чверті Петя Мимовух цілі дні ловив старанно в класі мух. В другій чверті й мух не стало. Не зівав, цілу чверть ловив наш Петя гав. В третій майже й на уроки не ходив, бо на вулиці він витрішки ловив. А в четвертій він потилицю вже чуха, жде він іспитів, неначе віл обуха (Д. Білоус).

5.4 Робота з підручником

Виконання вправи 165 на с. 70.

VI. Підсумок уроку. Оцінювання

6.1 Мікрофон

На цьому уроці ми познайомилися...

Мені сподобалося...

Мені найбільше вдалося...

Я повинен попрацювати над ...

6.2 Оцінювання

VII. Домашнє завдання

Опрацювати §20. Виконати вправу 155, с.66.

Тема: Різновиди фразеологічних одиниць (прислів'я, приказки, крилаті вирази, афоризми) (5 клас).

Мета:

навчальна: поглибити знання учнів про фразеологічні одиниці та їх різновиди;

розвивальна: розвивати пам'ять, спостережливість, творчу уяву;

виховна: виховувати любов до рідного слова, української культури.

Тип уроку: формування вмінь і навичок.

Методи та прийоми: бесіда, розповідь-пояснення, “мікрофон”, словникова робота, вікторина.

Внутрішньопредметні зв'язки: стилістика, пунктуація, орфографія, культура мовлення.

Міжпредметні зв'язки: українська література, історія.

Очікувані результати: учні виявляють та розрізняють фразеологічні одиниці у своєму та чужому мовленні; уміють доречно вводити фраземи у текст, складати усну й письмову розповідь за прислів'ям, приказкою, крилатим висловом чи афоризмом.

Обладнання: таблиці, дидактичний матеріал, підручник з української мови для 5 класу, фразеологічний та літературознавчий словники.

Література:

1. Бездітко В., Козир О. Сучасний фразеологічний словник української мови. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2018. 640 с.

2. Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім “Освіта”, 2022. 256 с.

3. Горошкіна О. М. Сучасний урок української мови: від планування до проведення. Харків : Основа, 2010. 111 с.

4. Модельна навчальна програма “Українська мова : 5–9 класи” для ЗЗСО (А. Я. Полторацька, Ю. М. Сафонов, Н. В. Нестеренко). Зі змінами, затвердженими наказом МОНУ № 1475 від 18 жовтня 2024. 44 с. URL: <http://surl.li/wzidzb>

Хід уроку

I. Організаційний момент

1.1 З'ясування емоційної готовності учнів до уроку

1.2 Перевірка присутності/відсутності

II. Актуалізація опорних знань

2.1 Перевірка домашнього завдання

2.2 Мікрофон

Що таке фразеологізм?

Який розділ науки про мову вивчає фразеологічні одиниці?

Назвіть ознаки фразеологізмів.

Наведіть приклади фразеологічних одиниць.

2.3 Робота на онлайн-платформі *LearningApps.org*

Виконати вправи на онлайн-платформі *LearningApps.org*, просканувавши QR-код.

Завдання 1.

Завдання 2.

III. Повідомлення теми та мети уроку

IV. Пояснення нового матеріалу

4.1 Слово вчителя

Різновидами фразеологічних одиниць є прислів'я, приказки, крилаті вислови та афоризми. Прислів'я та приказки – короткі влучні вислови, які образно та лаконічно передають нащадкам висновки з життєвого досвіду багатьох поколінь предків. Крилатим називають вислів, який став широко вживаним завдяки своїй виразності. Афоризм – це короткий влучний вислів, який виражає яку-небудь узагальнену думку.

V. Закріплення вивченого матеріалу у процесі практичної діяльності

5.1 Словникова робота

З'ясувати значення термінів “афоризм”, “прислів'я” і “приказка” за словником літературознавчих термінів.

5.2 Робота з таблицею

Заповнити таблицю прислів'ями і приказками, поданими нижче.

Говорить таке, що аж вуха в'януть. Меткий на язык. Менше говори – більше почуєш. Сказав, як зав'язав. П'яте через десяте. Язиката Хвеська. За словом до кишені не лізе. Добра голова не каже чужі слова. Меле, як порожній млин. Умій вчасно сказати і вчасно замовкнути.

Хороший співрозмовник	Поганий співрозмовник

5.3 Робота в групах.

Гра “Хто найбільше?”. Пригадати та записати прислів'я

Група 1 – про книгу.

Група 2 – про мову.

Група 3 – про Батьківщину, рідний край.

Вікторина “Оголошення з прислів'їв”. Назвати прислів'я за змістом оголошення.

Збираємося біля вхідних дверей школи. Не запізнюватися, бо чекати одного не будемо (*Семеро одного не ждуть*).

Пропоную свою дружбу для того, щоб полегшити життя (*Будеш з книгою дружити – буде в світі легше жити*).

Подарую коня, але одне прохання: в зуби не заглядати (*Дарованому коневі в зуби не заглядають*).

Завжди буду поруч з вами, ходитиму по слідах, робитиму все, що й ви, буду в усьому вас наслідувати (*Куди голка, туди й нитка*).

Потоваришуй зі мною – станеш таким, як я (*З ким поведешся, від того наберешся*).

Лікую від усіх страхів. І повірте: ходитимете не лише до лісу (*Вовків бояться, то в ліс не ходити*).

Хоча я одна, але весну принесу вчасно і для всіх без винятку (*Одна ластівка весни не несе*).

Пропоную книги, журнали, газети, а також знання й пташині крила (*Знання людині, що крила пташині*).

Навчаю ковальству. Всіх працьовитих, моторних, швидких та вправних вчитиму в першу чергу (*Куй залізо, поки гаряче*).

5.4 Тренувальні вправи

Вправа 1. Відновити прислів'я та приказки, з'єднавши їх частини

1. Книгу прочитав – ...	а) та немає вороття.
2. Щоб правду знати...	б) кочергою не дістанеш.
3. Горе тому жить...	в) не на наші зуби.
4. Хоч і довго вчився...	г) на крилах політав.
5. Є каяття... .	г) та дурнем лишився.
6. Така робота – ...	д) хто життям не дорожить.
7. Ці горіхи...	е) ні в тин, ні в ворота.
8. Пожалів вовк кобилу...	є) треба книгу читати.
9. Задер носа, що...	ж) залишив хвіст та гриву

Відповідь: 1–г; 2–є; 3–д; 4–г; 5–а; 6–е; 7–в; 8–ж; 9–б.

Вправа 2. Відновити вислови українських письменників, розставляючи пропущені розділові знаки. За одним із крилатих висловів написати твір-роздум.

тебе шліфує терпець – Терпи (Василь Стус).

вчились ви Якби так як треба й то була би своя мудрість (Т. Шевченко).

Хто високо був не той зроду збагне не впасти як страшно (Леся Українка).

яка Не хоч гірка правди бійся як не хоч вони бійся смутків ріки (Ліна Костенко).

мене Світ ловив та спіймав не (Григорій Сковорода).

любимо працю в перейшла що творчість Ми (М. Рильський).

на Можна сину все світі вибирати не Батьківщину можна тільки вибрати! (В. Симоненко).

Вправа 3. Прочитати прислів'я та визначити ті частини прислів'їв, які побутують у мові як приказки.

Береженого Бог береже, а козака шабля.

Перший хлопець на селі, а село на два двори.

Семеро одного обідати не чекають, а сміливий і один їсть.

Справа майстра боїться, а інший майстер – справи.

Ранок покаже, що вечір не скаже.

Друг пізнається в біді, як золото у вогні.

У ступі товкти воду – вода і буде.

VI. Узагальнення та закріплення матеріалу

6.1 Скласти сенкан на тему “Прислів'я” або “Приказка”

Схема сенкану

VII. Підсумок уроку

7.1 Робота з епіграфом уроку

Як ви розумієте вислів “Народ скаже, як зав’яже”?

Чи згодні ви з цим прислів'ям? Свою думку обґрунтуйте.

Якої мудрості із прислів'їв та приказок навчилися ви?

Які вислови народної творчості вам найбільше запам'яталися і сподобалися? Чому?

7.2 Оцінювання

VIII. Домашнє завдання

Опрацювати §21. Написати твір-мініатюру за прислів'ям “Поспішиш – людей насмішиш”.

Тема: Джерела українських фразеологізмів (5 клас).

Мета:

навчальна: дослідити джерела виникнення українських фразеологізмів; формувати вміння пояснювати значення фразеологізмів;

розвивальна: розвивати в учнів мислення, творчу уяву, мовне чуття, усне та писемне мовлення;

виховна: виховувати любов до рідного слова.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Методи та прийоми: пояснення, бесіда, “мікрофон”, тренувальні вправи, робота з підручником та словником, спостереження, робота в групах, синтез та аналіз.

Внутрішньопредметні зв’язки: синтаксис, морфологія, стилістика, лексикографія.

Міжпредметні зв’язки: українська література, зарубіжна література, образотворче мистецтво, історія України, всесвітня історія.

Очікувані результати: учні вміють відрізнити фразеологізми від простих словосполучень; вміють користуватися фразеологічним словником; визначають, якого походження фразеологізми.

Обладнання: підручник з української мови для 5 класу, презентація, роздавальний матеріал.

Література:

1. Бездітко В., Козир О. Сучасний фразеологічний словник української мови. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2018. 640 с.

2. Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім “Освіта”, 2022. 256 с.

3. Горошкіна О. М. Сучасний урок української мови: від планування до проведення. Харків: Основа, 2010. 111 с.

4. Модельна навчальна програма “Українська мова : 5–9 класи” для ЗЗСО (А. Я. Полторацька, Ю. М. Сафонов, Н. В. Нестеренко). Зі змінами, затвердженими наказом МОНУ № 1475 від 18 жовтня 2024. 44 с. URL: <http://surl.li/wzidzb>

Хід уроку

I. Організаційний момент

1.1 З'ясування емоційного стану учнів

1.2 Перевірка присутності/відсутності

II. Повідомлення теми й мети уроку

Тема уроку “Джерела українських фразеологізмів”. На цьому уроці ми детальніше дізнаємося, що таке фразеологізми та визначимо їх походження.

III. Актуалізація опорних знань

3.1 Перевірка домашнього завдання

3.2 Бесіда

Пригадаймо, що таке фразеологізми та які різновиди фразеологічних одиниць вам відомі?

Який розділ науки про мову вивчає фразеологізми?

Де подано значення фразеологізмів?

Дайте визначення поняттям “прислів'я” та “приказка”. Наведіть приклади.

Чим відрізняється прислів'я від приказки?

3.3 Вибірковий диктант

Із кожної групи словосполучень виписати фразеологізми. За допомогою фразеологічного словника знайти значення виписаних фразеологізмів.

Третє колесо до воза; п'яте колесо до воза; четверте колесо до воза.

Спіймати зайця; спіймати комара; спіймати облизня.

Розбити тарілку; розбити склянку; розбити глека.

Зозуляста курка; мокра курка; прудка курка.

З'їсти ковбасу; з'їсти собаку; з'їсти кашу.

IV. Пояснення нового матеріалу

4.1 Слово вчителя

Джерела походження українських фразеологізмів різні. Найважливішим є мова народу. Фразеологізми походять від словосполучень на позначення поведінки людини у праці (*працювати засукавши рукава* – ревно братися до роботи; *гнути спину* – важко

працювати; *наступати на граблі* – повторювати декілька разів одну й ту саму помилку; *гребти лопатою* – наживатися), побуті та родинних стосунках (*побити горшки* – посваритися; *заварити кашу* – затіяти якусь неприємну, копітку справу; *кліпати очима* – виявляти збентеження, розгубленість). Причиною виникнення багатьох фразеологізмів є спостереження за явищами природи: *перша ластівка* – про перші ознаки появи когось, чого-небудь; *чекати біля моря погоди* – даремно надіятись на щось; *гладити проти шерсті* – робити або говорити кому-небудь неприємне; *зализувати рани* – справлятися з наслідками поразки, невдачі, відновлювати сили.

Ще одним джерелом є усна народна творчість: *молочні ріки й кисільні береги* – заможне, повне достатку, безтурботне життя; *казка про білого бичка* – що-небудь надумане, вигадане; *битий небитого везе* – вводити в оману.

Деякі фразеологізми походять із мовлення представників різних професій: ковалів (*між молотом і ковадлом* – безвихідне, скрутне становище, коли небезпека загрожує з обох боків; *як ковальський міх* – дуже шумно, важко), шевців (*міняти шило на швайку* – одержувати майже таке саме, не краще (отже програвати), не вигідно міняти що-небудь на щось), кравців (*на живу нитку* – тимчасово, на швидку, неміцно закріпити що-небудь так, щоб легко можна було зняти, розплутати; *тріщати по швах* – бути під загрозою краху, зриву, невиконання) тощо.

Частина фразеологізмів сягає своїм корінням у вітчизняну та світову історію: *скинути ідола в Дніпро* – рішуче розірвати з минулим; *запросити варягів* – звернутися по чийсь допомогу, визнавши власну беспорядність; *мамаєве побоїще* – велика сварка, бійка; *вогнем і мечем* – безжалісно, нещадно знищувати що-небудь, застосовуючи крайні міри насильства, з великою жорстокістю; *наполеонівські плани* – нездійсненні бажання, мрії, плани.

Чимало фразеологізмів походить із давньогрецької міфології: *олімпійський спокій* – незворушний, абсолютний спокій, його гранична ступінь; *нитка Аріадни* – спосіб, що допомагає розв'язати якесь важке

питання, вийти зі скрутного становища; *дамоклів меч* – постійна небезпека.

Багато фразеологізмів можна знайти в Біблії: *адамові діти* – люди, людський рід; *святе сімейство* – родина, в якій панують мир, порозуміння й затишок; *терновий вінець* – страждання, мучеництво.

Велика кількість фразеологізмів походить із творів художньої літератури: *гидке каченя* – некрасива людина; *останній із могікан* – найстаріший, єдиний у своєму роді представник покоління.

V. Закріплення вивченого матеріалу

5.1 Тренувальні вправи

Вправа 1. Записати фразеологізми, розподіливши їх за джерелами походження.

Вусом не моргнути, передати куті меду, герой нашого часу, золоте руно, долина печалі, Ноїв ковчег, езопівська мова, де тонко, там і рветься, перейти Рубікон, дамоклів меч, позичити в сірка очей, прийшов, побачив, перемиг, гомеричний сміх, іти на Голгофу, розбити глека, нове життя нового прагне слова.

Спостереження людей	Античні міфи та література	Біблія та Євангеліє	Висловлювання видатних осіб

Вправа 2. Вказати, із якої професії походять фразеологічні звороти.

Коваль клепле, доки тепле, міряти на свій аршин, брати в лещата, створити зелену вулицю, влучити в ціль, намити шию, підносити на щит, під одну гребінку, залишити поле бою, видавати на-гора, не нюхати пороху, грати першу скрипку, на два фронти, підвищувати тон, брати на буксир, вставляти палки в колеса, пливти за течією, прясти на тонку, на всіх парáх, розмотати клубок, кинути якір, як нитка за голкою, викинути за борт, білими нитками шито.

Вправа 3. З'ясувати значення та походження фразеологізмів (за потреби звернутися до фразеологічного словника). Прочитати кілька міфів, із якими пов'язані подані фразеологізми.

Ахіллесова п'ята, дамоклів меч, мідасів суд, слуга Мельпомени, спочивати на лаврах, сізіфова праця, авгієві стайні.

Вправа 4. Користуючися фразеологічним словником (або з пам'яті), дібрати та записати власні приклади фразеологізмів:

Перша група – із народної творчості;

Друга група – фразеологізми античного походження.

Вправа 5. Закінчити речення за допомогою фразеологізмів, поданих у довідці. З'ясувати їхнє походження.

Місто він своє знає як Нові будинки ростуть як Крутиться зранку до вечора як Схожі ми з сестрою як Що йому не кажи, йому все як Приїзд давніх друзів був як Дощу цієї весни було мало як Після хорошої зарядки сон як

Довідка: з гуски вода, гриби після дощу, свої п'ять пальців, дві краплі води, сніг на голову, кіт наплакав, рукою зняло, муха в окропі.

Вправа 6. Прочитати, пояснити значення фразеологізмів, вказати їхнє походження. Два-три фразеологізми ввести до самостійно складених речень (усно).

Між Скільлою і Харібдою, погляд Медузи, езопова мова, вавилонське стовпотворіння, умивати руки, іудин поцілунок, останній з могікан, за царя Гороха, ні пуху ні пера.

Вправа 7. Пояснити значення кожного фразеологізму. Із мовлення представників якої професії походить кожен із них? Чому ви так вважаєте? Із двома фразеологізмами скласти речення (усно).

Лити воду на чужий млин. Не святі горшки ліплять. Пасти задніх. Взяти в шори. Грати першу скрипку. Міряти на свій аршин. Тріщить по всіх швах. Цей номер не пройде. Дати зелене світло. Під димовою завісою.

Вправа 8. Визначити джерела походження фразеологізмів.

Варіант 1. Комар носа не підточить; знати собі ціну; лити воду на чужий млин; мати ґрунт під ногами; заварити кашу; легкий хліб; гав

ловити; з Богом, Парасю; закидати вудку; птиця високого польоту; альфа й омега.

Варіант 2. Вогонь в одежі слова; бити лежачого; в сім'ї єдиній, в сім'ї вольній, новій; не минайте ані титли, ніже тії коми; Ахіллесова п'ята; чаша терпіння; байдики бити; воду решетом носить; цвіт папороті.

Вправа 9. Визначити професії, із яких походять фразеологізми.

Не святі горшки ліплять; міряти на свій аршин; створити зелену вулицю; намилити шию; прясти на тонку; грати першу скрипку; вставляти палки в колеса; як нитка за голкою; куй залізо гаряче; кинути якір; влучити в ціль; залишити поле бою.

Вправа 10. Згрупувати фразеологізми за джерелами походження та пояснити їх значення: вислови античного походження, біблійні вислови, народні звичаї та обряди, переносне вживання професійних виразів, крилаті вирази, афоризми.

Блудний син, без надії сподіватись, стригти всіх під одну гребінку, дати гарбуза, альфа і омега, згущувати фарби, Ахіллесова п'ята, око за око, коронний номер, білими нитками шите, облизати макогона, грати першу скрипку, нитка Аріадни, земля обітована, гострити меч.

5.2 Робота на онлайн-платформі LearningApps.org

Виконати вправи на онлайн-платформі LearningApps.org, просканувавши QR-код.

VI. Підсумки уроку

6.1 Бесіда

Чи потрібні нашій мові фразеологізми? Обґрунтуйте свою думку.

Для чого використовувати фразеологізми в мовленні?

6.2 Мікрофон

На уроці я дізнався про ...

Ці знання мені потрібні ...

6.3 Оцінювання

VII. Оголошення домашнього завдання

Опрацювати §22. Виконати вправу 166, с.70.

Тема: Фразеологізми в мовленні людини та в літературних творах (5 клас).

Мета:

навчальна: ознайомити учнів із фразеологічним словником; удосконалити їхні знання з фразеології;

розвивальна: розвивати та збагачувати усне та писемне мовлення учнів, логічне мислення, уміння та навички аналізувати й узагальнювати;

виховна: виховати мовленнєву культуру учнів.

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

Методи та прийоми: слово вчителя, робота з підручником, “мікрофон”.

Внутрішньопредметні зв’язки: орфоепія, лексикологія, синтаксис.

Міжпредметні зв’язки: історія, українська література, географія, художня культура.

Очікувані результати: учні засвоїли поняття про фразеологізм, його лексичне значення; вміють користуватися словником фразеологізмів; наводять приклади фразеологізмів, розуміють та пояснюють їх значення.

Обладнання: підручник з української мови для 6 класу, словник фразеологізмів, дидактичний матеріал, презентація.

Література:

1. Бездітко В., Козир О. Сучасний фразеологічний словник української мови. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2018. 640 с.
2. Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім “Освіта”, 2022. 256 с.
3. Горошкіна О. М. Сучасний урок української мови : від планування до проведення. Харків : Основа, 2010. 111 с.
4. Модельна навчальна програма “Українська мова : 5–9 класи” для ЗЗСО (А. Я. Полторацька, Ю. М. Сафонов, Н. В. Нестеренко). Зі змінами, затвердженими наказом МОНУ № 1475 від 18 жовтня 2024. 44 с. URL: <http://surl.li/wzidzb>

Хід уроку

I. Організаційний момент

1.1 Привітання вчителя

1.2 Перевірка присутності/відсутності

II. Актуалізація опорних знань

2.1 Перевірка домашнього завдання

III. Мотивація навчальної діяльності учнів. Оголошення теми й мети уроку

Метод розвитку та формування критичного мислення “Знаємо – хочемо дізнатися – дізналися”. На цьому етапі уроку учні заповнюють перші дві колонки таблиці. Кілька учнів зачитують записане.

“Що відомо?”	“Про що хочемо дізнатися?”	“Про що дізналися?”

IV. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу

4.1 Слово вчителя

Фразеологія – це розділ мовознавства, що вивчає фразеологізми.

Фразеологізми – це стійкі сполучення слів, які за лексичним значенням дорівнюють одному слову (словосполученню).

Напр.: *бити байдики* (ледарювати), *рукою подати* (близько), *за царя Гороха* (давно), *гаряча голова* (запальна, нестримна людина).

Важливо! Лексичне значення фразеологізму не впливає з лексичного значення слів, із яких він складається. У фразеологізмах не можна замінювати одне слово іншим чи вилучати якесь слово.

4.2 Робота з підручником

Виконання вправ на застосування засвоєних знань, формування умінь і навичок (вправа 148, с. 40).

4.3 Колективна робота

Пояснити лексичне значення зображених на екрані або написаних на дошці фразеологізмів, за потреби можна звернутися до фразеологічного словника.

Точити теревені; бити байдики; мокрим рядном накрити; у сірка очей позичати; побити горшки; гнути кирпичу; задніх пасти; передати куті меду; залити сала за шкуру.

4.4 Робота на онлайн-платформі LearningApps.org

Виконати вправу на онлайн-платформі LearningApps.org, просканувавши QR-код.

V. Закріплення вивченого матеріалу у процесі практичної діяльності

5.1 Тренувальні вправи

Вправа 1. Користуючися поданою нижче довідкою, пояснити значення фразеологізмів.

Вавилонське стовпотворіння; геростратова слава; дамоклів меч; бути чи не бути; буря в склянці води; витати в емпіреях; синій птах; розтікатися мислю по дереву; раби, підніжки, грязь Москви; дух, що тіло рве до бою.

Довідка: велика метушня навколо малої події; безладдя; прислужники чужих правителів; негасиме прагнення боротися за справедливість; захоплюватися нездійсненими мріями; символ невловимого щастя; довго й беззмістовно розмірковувати; питання життя і смерті; постійна небезпека; ганебна слава.

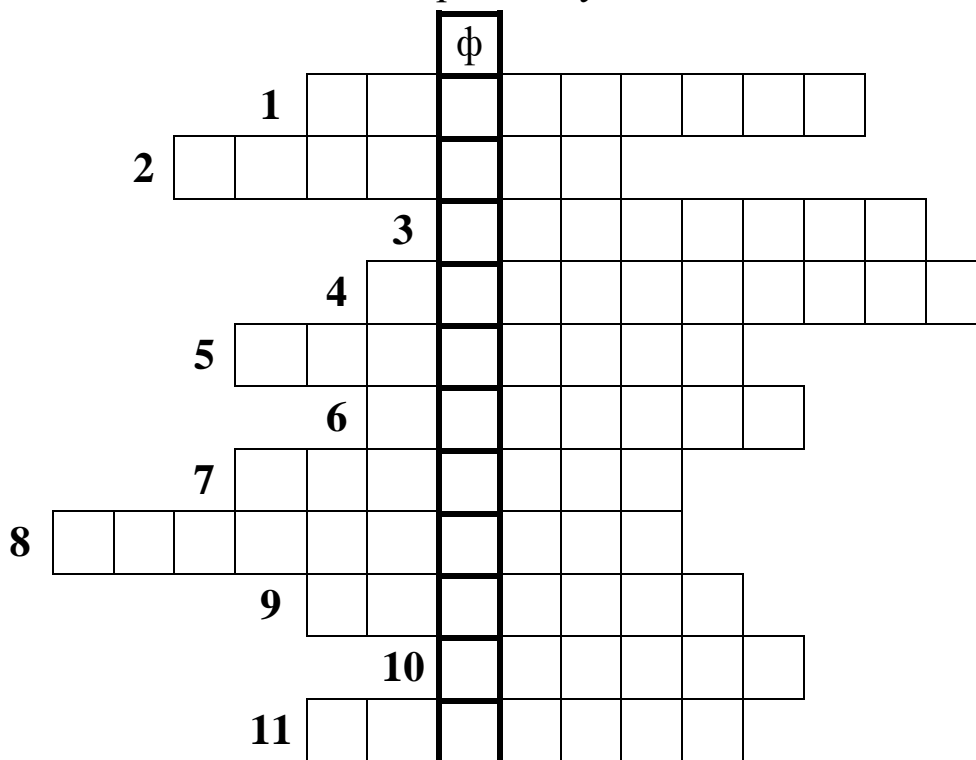
Вправа 2. Прочитати речення, виписати фразеологізми та з'ясувати їхнє значення. Пояснити пунктограми.

Мотря стояла коло мисника й з місця не рушила та все дивилася в піч... . “Мати тебе не наводить на злий розум, а на добрий”, – обізвався Карпо. Кайдашиха замовкла й не знала, де й очі діти. Кума десь ділась, наче крізь землю провалилась. “Постривай же, свекрухо! – говорила голосно Мотря сама до себе, розвішуючи сорочки по тину. – Будеш ти в мене циганської халяндри скакати, а не я в тебе”. “...Я до вас з хлібом

з сіллю не ходила, порогів ваших не оббивала. Ви самі до мене прийшли”, – сказала Мотря трохи тихішим голосом, остерігаючись свекра (І. Нечуй-Левицький).

Вправа 3. Розв’язати кросворд та знайти ключове слово.

1. Пекти раків. 2. Ні пари з уст. 3. Звестися до нитки. 4. Байдики бити. 5. Баламутити голови. 6. Лити сльози. 7. Молоко під вустами не обсохло. 8. Брати верх. 9. Накивати п’ятами (у теперішньому часі). 10. П’яте колесо до воза. 11. Врізати дуба.

Вправа 4. Переписати, підкреслюючи фразеологічні звороти. Визначити їхню стилістичну роль. Пояснити розділові знаки.

Антон Безбородько не раз бував і на коні, і під конем і на це з роками почав дивитись, як на певну закономірність фортуни. Якраз, може, сьогодні Поцілуйко погорів, як швед під Полтавою, а перед ним бадьориться, забиває баки! Чоловік одразу відчув темне діло, дибнув од верби ближче до дороги і в цей час почув знайомий голос Антона Безбородька: “Ну, Годоше, ні пуха ні пера. Їдь з богом, тільки, дивись, не продешеви”... . – “Все буде в акурат, не сумнівайтесь, бо діло йде – контора пише!” – засміявся другий чолов’яга, вискочив на сани і вйокнув на коней. Документи різні підготуйте, щоб і комар носа не підточив. Коли щось не так, то робіть, щоб було так, в ажурі, як учені

голови кажуть... Головне звести кінці з кінцями, без хвостів (М. Стельмах).

Вправа 5. До поданих фразеологізмів дібрати із довідки усталені вирази з протилежним значенням, у дужках пояснити лексичне значення.

Напр.: *бити байдики (ледарювати) – гнути спину (працювати).*

Тримати язик за зубами; пасти задніх; на всіх парах; душа в душу; без сьомої клепки в голові; хвіст бубликом тримати; хоч віником мети.

Довідка: як у воду опущений; мати голову на плечах; дерти горло; як кіт наплакав; іти попереду; як сонна муха; як кішка із собакою.

Вправа 6. Замінити виділені курсивом вирази одним словом.

Ходімо додому, бо там мати *місця собі не знайде.*

Ліг я на це ліжко і заснув *як убитий.*

Усю Десну знав *як свою долоню.*

Сергій ходив *як осіння хмара.*

Вправа 7. Відтворити фразеологізм, дібравши замість крапок числівник.

Знаю, як свої ... пальців; ... п'ятниць на тиждень; за ... земель; сім раз відмір – ... раз відріж; ... без палички; на всі ... сторони; зігнувся в ... погібелі; краще ... раз побачити, чим ... раз почути; один розум добре, а ... краще; не зв'яже ... слів; одна нога тут, ... – там; кований на всі ... ноги.

Вправа 8. Продовжити речення, розкрити зміст прислів'їв.

Який батько,

Що посієш,

Зробив діло –

Вік живи –

Хто рано встає,

Вправа 9. Скласти фразеологізми за допомогою цифр

18	3	7	15	4	20	5	11	17	6	19	12	16	2	10	1	14	13	8	9
г	л	т	ч	и	я	м	о	д	н	р	в	у	і	ш	б	с	е	к	а

1) 1 2 3 4 5 4 6 4 7 8 9 5 4 10 4 7 11

2) 12 4 12 13 14 7 4 6 9 15 4 14 7 16 12 11 17 16

3) 18 9 19 20 15 9 18 11 3 11 12 9

VI. Підсумок уроку

6.1 Мікрофон

На цьому уроці ми ознайомилися з...

Я навчився (лася)...

Я відчув (ла) труднощі...

6.2 Оцінювання учнів

VIII. Оголошення домашнього завдання

Опрацювати §23. Скласти та записати речення з фразеологізмами:
ні сіло ні впало, каламутити воду, з'їсти облизня, крутити носом.

Тема: Фразеологічний словник (5 клас).

Мета:

навчальна: ознайомити учнів з фразеологічним словником та особливостями роботи з ним; збільшити активний запас фразеологізмів, якими учні щоденно послуговуються в мовленні;

розвивальна: розвивати вміння вдало добирати приклади різних видів фразеологічних одиниць;

виховна: виховувати шанобливе ставлення до рідного народу, його мови, культури.

Тип уроку: формування вмінь і навичок.

Методи та прийоми роботи: бесіда, робота з підручником, робота зі словником, слово вчителя.

Внутрішньопредметні зв'язки: стилістика, орфографія, пунктуація, лексикологія.

Міжпредметні зв'язки: література, правознавство, історія.

Очікувані результати: учні вправно користуються фразеологічним словником; демонструють багатий активний запас фразеологізмів; виявляють власні мовні уподобання в процесі добору фразеологічних одиниць.

Обладнання: підручник з української мови для 5 класу, фразеологічні словники, презентація.

Література:

1. Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім “Освіта”, 2022. 256 с.

2. Модельна навчальна програма “Українська мова : 5–9 класи” для ЗЗСО (А. Я. Полторацька, Ю. М. Сафонов, Н. В. Нестеренко). Зі змінами, затвердженими наказом МОНУ № 1475 від 18 жовтня 2024. 44 с. URL: <http://surl.li/wzidzb>

3. Пентиліук М. І. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: посібник. Київ : Ленвіт, 2011. 368 с.

Хід уроку

I. Організаційний момент

1.1 Психологічна вправа “Наш настрій”

Погляньте один на одного та посміхніться. Із цих промінчиків добра, що заіскрилися на ваших обличчях, ми розпочнемо урок.

1.2 Перевірка присутності/відсутності

II. Актуалізація опорних знань

2.1. Перевірка домашнього завдання

2.2 Бесіда

Пригадайте, який розділ мовознавства займається укладанням словників.

З якими словниками ви вже знайомились?

За допомогою якого словника можна дізнатися лексичне значення фразеологізмів?

Що ви знаєте про фразеологічний словник та його будову?

Який вигляд має стаття у фразеологічному словнику?

III. Оголошення теми та мети уроку

3.1 Вступне слово вчителя

Значення фразеологізмів можна знайти у фразеологічному словнику. Фразеологічні словники – це словники, в яких описано стійкі звороти мови. Зазвичай у них подається значення кожної фразеологічної одиниці, наводяться синоніми, антоніми, іноді відомості про походження виразів та ілюстративний матеріал, у якому вжито фразеологізми.

Більшість фразеологічних словників укладено не за алфавітом, а гніздовим способом. Фразеологізми згруповано навколо ключового (опорного, стрижневого) слова. У середині гнізда вислови подано за алфавітом. Фразеологічний зворот разом із тлумаченням, варіантами, синонімічними рядами, ілюстраціями являє собою словникову статтю. Він є її заголовком. Фразеологічні словники поділяються на різні типи, найпоширенішими є: фразеологічний словник тлумачного типу, фразеологічний словник антонімів, фразеологічний словник синонімів, фразеологічний перекладний словник та ін.

IV. Закріплення вивченого матеріалу у процесі практичної діяльності

4.1 Тренувальні вправи

Вправа 1. Диктант із коментуванням. Підкреслити фразеологізми, пояснити їхнє значення.

Так це нас козаки, мабуть, убрали в шори? (П. Куліш). Кіт Мурлика до дороги добре взяв за пояс ноги (І. Франко). Не говоріть: “Він до роботи злий”. Який він злий? Він до роботи добрий (А. Бортняк). Мій Києве рідний! Я першості пальму тобі віддаю! (Л. Дмитерко). Друже мій! Не соромся, гордися любов’ю! Якщо любиш Вітчизну, то й мову люби. А не любиш – буває... То що ж – Бог з тобою. Чи не Бог із тобою, а хрест на тобі... (Ю. Бедрик). З захмарних, із захмарених висот дощ не проллється манною небесною (Д. Кремінь).

Вправа 2. Пояснити значення фразеологізмів, за потреби можна звернутися до фразеологічного словника.

Йти в ногу; збитись з ноги; стати на ноги; міцно стояти на ногах; на ногах не стоїть; встати з лівої ноги; кинутись з усіх ніг; на широку ногу; поставити на ноги; ледве ноги носять; однією ногою тут – другою там; однією ногою в могилі; падати в ноги; валятися в ногах; без задніх ніг; підняти на ноги; догори ногами; ноги не буде; ніг під собою не чути; простягти ноги; ноги підкошуються; губу копилити; п’ятами накивати; голити лоба; дати драпака; дати відкоша; ставити під рушницю; викинути колінце; засвідчити пошану; стояти на вахті миру.

Вправа 3. Прочитати речення, знайти фразеологізми. Виписати парами антонімічні фразеологізми.

Живемо і маємося, як горох при дорозі (І. Котляревський). Живе Федір у дворі, як у Бога за пазухою. Все йому є, чого душа забажає (П. Мирний). В тебе, Луко, голова – то й ціни їй немає! (П. Мирний). Гріш ціна твоїм рекордам! (О. Гончар). Та чи б я за таким плакала та побивалася? Я б його й з думки викинула (П. Мирний). Він був не з тих, що, раз забивши що в голову, довіку тому слугують (П. Мирний). “Катре, – кажу їй, – так ти діло робиш, голубко, як мокре горить!” (Марко Вовчок). Чайка, видно, виголодалась, бо далеко не втікала,

відразу далася в руки (Ю. Збанацький). Так, досі йому щастило, вислизав з їхніх рук, не боявся смерті (Д. Бедзик). Сам біс десь не злякає мене, – стріляний я вже горобець (М. Стельмах). Не могла зрозуміти, як отакі жовтороті пташенята наважуються суперечити самому Ковалеві... (В. Собко). Як маєш порожню макітру на плечах, стріляй! – бунтувався професор. – На твоєму боці сила, на моєму – правда (О. Гончар).

Вправа 4. До поданих слів дібрати зі словника фразеологізми-синоніми.

Мало, мовчати, підбурювати, дуже давно, тісно, багато, близько, далеко, викривати, радіти, посваритися, втекти.

Вправа 5. Знайти та виписати значення фразеологічних зворотів, визначити опорні слова у фразеологізмах, з'ясувати стиль уживання. За потреби можна звернутися до фразеологічного словника української мови.

Пхати носа, спіймати облизня, море по коліна, п'ятами накивати, два чоботи – пара, душа святкує, бити байдики, бабине літо, показати клас, горобина ніч, лебедина пісня, біла пляма.

Вправа 6. За допомогою фразеологічного словника підібрати і записати фразеологізми зі словами *голова, мак, світ*. Скласти з ними речення, визначити синтаксичну роль фразеологізмів.

4.2 Робота на онлайн-платформі LearningApps.org

Виконати вправу на онлайн-платформі LearningApps.org, просканувавши QR-код.

V. Підсумок уроку. Оцінювання

5.1 Рефлексія

Підберіть вираз, відповідний вашому сприйняттю уроку: чув краєм вуха, ворушив мізками, рахував ворон, натхненно слухав, лід рушив, був на сьомому небі, бив байдики, ловив гав, комар носа не підточить.

5.2 Оцінювання знань учнів

VI. Домашнє завдання

Опрацювати §24. Виконати одне із завдань на вибір:

1. Скласти тематичний словничок фразеологізмів (10–15), що, на ваш погляд, збагачують мовлення сучасної молоді.
2. Дослідити, які фразеологізми вживають ваші батьки. Яким синонімічним чи антонімічним фразеологізмом можете їм відповісти. Створити коротеньке відео, щоб проілюструвати дослід.

Додаток ІХ. Роздавальний матеріал (унаочнення)

1. Ілюстрація “Пряме й переносне значення слів”

2. Ілюстрація “Синонімічний ряд”

3. Ілюстрація “Фразеологізми у малюнках”

4. Ілюстрація-завдання “Фразеологізми у ребусах”

5. Таблиця “Групи слів за значенням, походженням, уживанням та емоційним забарвленням”

	Групи слів	Значення	Приклади
За значенням	Однозначні слова	Мають одне лексичне значення	<i>м'яч, диктант, Дніпро</i>
	Багатозначні слова	Мають декілька лексичних значень. Можуть вживатися у прямому та переносному значеннях	<i>голова, земля, солодкий чай, солодкий сон, крило літака, крило чайки</i>
	Омоніми	Слова, однакові за звучанням, але різні за значенням	<i>бал – оцінка успішності; бал – танцювальний вечір</i>
	Синоніми	Слова, різні за звучанням і написанням, але однакові або близькі за значенням	<i>небокрай, горизонт, виднокруг, крайнебо, обрій та ін.</i>
	Антоніми	Слова з протилежним лексичним значенням	<i>високий – низький, сваритися – миритися</i>

За походженням	Власне українська лексика	Слова, що вживаються тільки в українській мові	<i>багаття, плаксії, лисеня, веселоці, біганина</i>
	Запозичена лексика	Слова іншомовного походження	<i>олімпіада, тротуар, автомобіль, сервер</i>
За вживанням	Загальноживані слова	Активно вживаються усіма носіями мови	<i>повітря, читати, син, близький, багато</i>
	Професійні слова	Використовують люди певних професій. Окрема група професійних слів: терміни – слова, що мають чітко окреслене значення й поняття з різних галузей науки, техніки, мистецтва	<i>педрада, підмет, кислота, напруга, палуба, атом, трикутник</i>
	Діалектні слова	Уживають мешканці певної місцевості	<i>бульба (картопля), газда (господар)</i>

	Історизми	Слова, що вийшли з активного вжитку через зникнення понять, які вони називали	<i>кріпак, волость, боярин, мушкет, таляр</i>
	Архаїзми	Давні назви предметів і понять, яким у сучасній мові відповідають загальноживані слова	<i>перст (палець), десниця (права рука), ланіти (щюки), чадо (дитя), злато (золото)</i>
	Неологізми	Нові слова, що виникають у мові. У художній літературі існують авторські неологізми, які творить сам письменник	<i>маркетинг, імідж, воркаут, дредлоки, інсайдер</i>
За емоційним забарвленням	Нейтральна лексика	Слова, якими користуються всі носії мови в повсякденному житті	<i>вітер, вода, холодний, небо, земля, знати, ходити</i>
	Емоційно забарвлена лексика	Слова, які у своєму значенні мають позитивну або негативну	<i>вітерець, хмарище, водиця, хлопчище, їстоньки</i>

		емоційність і служують для вираження почуттів	
--	--	--	--

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови

7. Фразеологічний словник української мови

8. Ілюстрація-завдання “Багатозначні слова та омоніми”

9. Ілюстрація-завдання до тем “Синоніми”, “Антоніми”, “Фразеологізми”

10. Схема “Джерела української фразеології”

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Близнюк Т. Цифрові інструменти для онлайн- і офлайн-навчання: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: ПНУ імені Василя Стефаника, 2021. 64 с.
2. Богатько В., Завальнюк І., Сахацька В. Традиційні та інноваційні методи і прийоми формування лексичної компетенції школярів на уроках вивчення української мови. *Причорноморські філологічні студії*. Одеса, 2023. Вип. 3. С. 5–13.
3. Бондаренко Н. Проблеми словникової роботи на уроках української мови та шляхи їх розв'язання. *Українська мова і література в школі*. Київ, 2005. № 7 (48). С. 5–11.
4. Галаєвська Л. В. Роль інтерактивного навчання в розвитку комунікативної компетентності учнів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки. 2019. (3(326), С. 126–132.
5. Галетова А. Г., Караман С. О., Коршун Т. В. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах: підручник для студентів вищих закладів освіти / за редакцією М.І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2000. 264 с.
6. Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім “Освіта”, 2022. 256 с.
7. Горошкіна О. М., Бондаренко Н. В., Попова Л. О. Методика компетентнісно-орієнтованого навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту: методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 128 с.
8. Грещук В. Ми зустрінемося там, де не буде війни... : збірка поезій. Івано-Франківськ: НАІР, 2022. 152 с.
9. Грещук В. Я тобою дихаю й живу : збірка поезій. Івано-Франківськ: НАІР, 2025. 272 с.
10. Дика Н. М., Глазова О. П. Ігрові технології на уроках української мови в контексті компетентнісного навчання. *Перспективи та інновації науки*. Серія “Педагогіка”. Київ, 2024. № 9(43). С.153–165.

11. Дороз В. Ф. Методика навчання української мови в загально-освітніх закладах. Київ, 2008. 386 с.
12. Єрмоленко С. Методика навчання лексики та фразеології. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2016. № 2 (17). С. 103–109.
13. Жижома О. О. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фразеологія : навчальний посібник. Маріуполь : ПДТУ, 2017. 285 с.
14. Кирпа Г. Українські легенди, прислів'я, скоромовки, загадки. Серія: Скарбничка читача. Харків: Белкар-книга, 2013. 192 с.
15. Коваль Г. П., Деркач Н. І., Наумчук М. М. Методика викладання української мови: навчальний посібник. Тернопіль : Астон, 2008. 287 с.
16. Костів О., Сколозdra-Шепітко О. Методика викладання української мови : Навчально-методичний посібник. Для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів, 2018. 202 с.
17. Кумейська Н. В. Фразеологізми. Основні групи фразеологізмів. *Вивчаємо українську мову і літературу*. Харків, 2012. № 6. С. 23–25.
18. Кучеренко І. А. Сучасний урок в умовах технологізації навчання в закладах П(ПТ)О: електронний навчальний курс. Біла Церква: БІНПО ДЗВО “УМО” НАПН України, 2024. 81 с.
19. Литвин І. В. Українська мова. Тести, вправи, твори, завдання: 5–11 клас : навчальний посібник. Київ : А. С. К., 2002. 271 с.
20. Мельникова Р., Ангеловська К. Застосування елементів ігрової технології на уроках української мови та літератури. *Studia methodologica*. Тернопіль, 2024. № 57. С. 312–325.
21. Пилипенко О. Поняття про стійкі сполуки і вирази, фразеологізми. Прислів'я, приказки, афоризми : 10 клас. *Українська література в загальноосвітній школі*. Київ, 2011. № 3. С. 46–48.
22. Погребенник І. Ментальні карти при викладанні української мови та літератури у закладах професійно-технічної освіти. *Українська професійна освіта*. Полтава, 2018. № 4. С. 70–76.
23. Проблеми унормування сучасної української мови. Лексика : навчально-методичний посібник для вчителів української мови і

- літератури / за наук. ред. Олени ВІКТОРИНОЇ. Кропивницький: КЗ “КОІППО імені Василя Сухомлинського”, 2022. 104 с.
24. Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник / за редакцією М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с.
 25. Степанець А. Методика вивчення лексики та фразеології в школі. *Вивчаємо українську мову і літературу*. Харків, 2012. № 19–21. С. 8.
 26. Хом’як І. Вивчення лексики у поєднанні з орфографією. *Дивослово*. Київ, 2002. № 6. С. 20–24.

Електронні ресурси

1. Григор’єва А. Г. Ментальні карти як сучасний інструмент для творчої діяльності вчителя та учня на уроках української мови та літератури. Харків, 2020. URL: <https://genezum.org/library/mentalni-karty-yak-suchasnyy-instrument-dlya-tvorchoi-diyalnosti-vchytelya-ta-uchnya-na-urokah-ukrainskoi-movy-ta-literatury>
2. Копитіна І. В. Українська мова у визначеннях, таблицях і схемах. 5–11 класи. Харків : Вид-во “Ранок”, 2020. 128 с. URL: <https://znayshov.com/FR/12074/567.pdf>
3. Методичні рекомендації щодо викладання української мови у 2025/2026 навчальному році: МОН. URL: <https://mon.gov.ua>
4. Мова. ДНК нації. URL: <https://ukr-mova.in.ua/library/paronimu/>
5. Свистун Л. А. Збірник вправ з лексикології, фразеології “Спочатку було Слово...”. Ківерці, 2012. URL: <https://naurok.com.ua/zbirnik-vprav-z-leksikologi-frazeologi-spochatku-bulo-slovo-283491.html>

Навчальне видання

Валентина Грещук

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до проведення уроків з української мови
(Лексика. Фразеологія)

для студентів 3-го курсу ОР бакалавр спеціальностей
“В11 Філологія В11.01 Українська мова і література”,
“А4 Середня освіта А4.01 Українська мова і література”

Технічне оформлення – **Ангеліна Васишин**

ISBN 978-617-8768-23-2

В авторській редакції
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 7,44
Наклад 50 прим.

ВИДАВНИЦТВО
“НАІР”

Івано-Франківськ, вул. Височана, 18,
Тел. (050) 433-67-93
email: fedorynrr@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
№4191 від 12.11.2011р.

